

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

butlletí 14

Juliol de 2014

ÍNDEX

EDITORIAL 1

ACTIVITATS 2 - 5

NOTÍCIES 6 - 8

DESTAQUEM 9 - 12

*World History Association 2014
Barcelona Simposium*

*Congrés Internacional
els Tractats d'Utrecht*

Maria Eugènia Aubet

ARTICLES 13 - 24

*Un arcipelago invisible. L'impossibile
relazione della Sardegna e della Corsica*
Marcel A. Farinelli

*Negociar el poder: fiscalidad
y administración pública en el proceso de
construcción del Estado ecuatoriano*

Viviana Velasco

*Els ninotaires de les revistes satíriques durant
la Segona República espanyola*

Josep Contreras

ENTREVISTA 22 - 24

Josep Maria Salrach

The BUTLLETÍ has become an important tool for informing of the research activity carried out at the IUHJVV. The editors of this edition have made an effort to internationalise it. We had to follow this path in a moment where we all and above all the scientific community, are playing in a "global championship". During this academic year, we have modernised our web page and new collaboration agreements with scientific, academic and cultural institutions have been signed. Only a wide network of collaborations enable carrying out competitive research.

The programme of activities for the 2014/15 academic year had to be understood along these lines. Besides the traditional research seminars, we will develop a series of activities (workshops, conferences and symposia), by means of which we aim to set up synergies, both with prestigious academic institutions worldwide and with important institutions of the civil society. As a public institution, we are fully conscious of our social commitment. Of course, the much appreciated seminar for secondary school teachers will be continued and reinforced. On the 20th and the 21st of November 2014, in collaboration with the *Cercle d'Economia*, and with the support of the Rector's Office, the Board of Trustees, the Department of Humanities of the UPF and the Friedrich-Ebert Stiftung, we are organising an international symposium on "Twenty-five years of the fall of the Berlin Wall: a new opportunity for Europe?".

Finally, I would not like to end this editorial without mentioning that I am aware of the time and passion you have devoted to the IUHJVV. Space is limited and I would not like to forget anyone. So please forgive me for not quoting any name, but I hope you will be able to read yours. Many thanks to all of you.

El BUTLLETÍ s'ha convertit en un instrument important de difusió de l'activitat de recerca que es fa a l'IUHJVV. Els responsables d'aquest número han fet un esforç per internacionalitzar-lo. Havíem d'assumir aquest repte ara que, particularment en l'àmbit científic, tots "juguem a la lliga global". Durant aquest curs, hem modernitzat la nostra pàgina web i s'han ampliat els convenis amb altres institucions científiques, acadèmiques i de difusió de la recerca i el coneixement. Només una xarxa àmplia de col·laboració permet dur a terme recerca competitiva.

En aquesta mateixa línia hem d'entendre el programa d'activitats per al proper curs 2014-2015. A més del ja tradicional seminari de recerca, desenvoluparem tota una sèrie d'activitats (jornades, col·loquis, congressos), amb les quals busquem l'establiment de sinergies, tant amb institucions acadèmiques prestigioses d'arreu del món com amb institucions de la societat civil rellevants. Som molt conscients del retorn que, com a institució universitària pública, devem a la societat. Naturalment, el Seminari per a Professors de Secundària, tan valorat, tindrà continuïtat i vigor renovat. Per als dies 20 i 21 de novembre del 2014 estem organitzant, en col·laboració amb el Cercle d'Economia, i amb el suport del Gabinet del Rectorat, el Consell Social i el Departament d'Humanitats de la UPF, les jornades internacionals sobre "25 anys de la caiguda del mur: una nova oportunitat per a Europa?".

Finalment, no vull acabar aquest editorial sense dir-vos que sóc conscient de les hores i la complicitat que molts heu dedicat a l'IUHJVV. L'espai aquí és limitat i tampoc no voldria deixar-me a ningú; així que m'haureu de perdonar que no citi noms, però espero que hi sapigueu veure el vostre. Moltes gràcies a tothom.

Marició Janué
Directora de l'IUHJVV

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"El desenvolupament del Tribunal de Contrafaccions amb l'arxiduc Carles III suposa una mostra febaent de la força del constitucionalisme català."

S E M I N A R I D E L ' I U H J V V

El 17 d'octubre va tenir lloc la conferència inaugural del màster i doctorat en Història del Món de l'IUHJV, a càrrec de **Stefan Rinke** (Universitat Lliure de Berlín), i va dur per títol "**Un drama de toda la humanidad: América Latina y la Primera Guerra Mundial - aproximaciones desde la historia global**". En l'estudi de la Primera Guerra Mundial habitualment no es té en compte Amèrica Llatina, malgrat l'impacte global de l'esdeveniment. Rinke va exposar els intents fallits de mantenir la neutralitat dels països americans, per tal de garantir la subsistència del seu comerç; però el dret a la neutralitat no els fou respectat, cosa que es manifestà en la taxa d'atur i la inflació. Paral·lelament, l'esclat de la guerra es veia representat gràficament en la premsa llatinoamericana, que passaria a presentar el continent europeu amb imatges de connotació negativa. En canvi, la nova idea imperant al continent era la de la "joventut d'Amèrica", l'allunyament d'Europa i la concentració en els problemes de la nació.

Uns dies abans, el 15 d'octubre, va tenir lloc una sessió peculiar. Sens dubte, un dels grans debats de la Guerra de Successió espanyola rau a analitzar si el model "absolutista" borbònic suposava un element molt més modernitzador que no el "constitucional" que representava el candidat austríac. En aquest context, els professors **Eva Serra** (UB) i **Josep Capdeferro** (UPF) van impartir una conferència titulada "**La culminació del constitucionalisme català abans de la Nova Planta**". Hi van tractar amb detall el paper que va exercir el Tribunal de Contrafaccions en la defensa del marc constitucional català, fins al punt de convertir-se, en algunes situacions, en un autèntic fre a la voluntat del monarca. Això suposa, sens dubte, una mostra més de la força que tenia el constitucionalisme català la vigília de 1714.

Mesos més tard, el 16 de gener, la professora **Ana Crespo** (CSIC) ens va exposar el projecte "**ForSeaDiscovery: un projecte interdisciplinari sobre la historia global de la expansión ibérica, siglos XVI-XVII**", que té una durada de quatre anys i en el qual participen vuit centres d'investigació de tot Europa (Espanya, Holanda, Escòcia, Gal·les, Portugal, Anglaterra i França). El projecte pretén sumar coneixements procedents del camp de les humanitats (arqueologia, història i història econòmica) i de les ciències de la vida (biologia, dendroquímica) en la investigació de la procedència de la fusta utilitzada en l'armament de vaixells als segles XVI i XVII i el seu circuit comercial, confrontat a l'evidència arqueològica. La investigadora va exposar les línies principals del projecte, les possibles bases de dades resultants, i va incidir especialment en la capacitat de formació de nous investigadors entrenats per fer front a projectes interdisciplinaris. Això suposa el desenvolupament d'un model basat en els sistemes d'informació geogràfics per tal d'organitzar la informació resultant de la recerca, una eina que pugui servir per a la recerca subsegüent en l'ús dels recursos forestals en l'expansió europea.

Uns dies després, el 21 de gener, **Birgit Aschmann** (Universitat Humboldt de Berlín) ens va parlar de "**L'aportació femenina a la fàbrica de consens: la líder femenina del Reich Gertrud Scholtz-Klink i els congressos del partit del Reich a Nuremberg (1934-1938)**". La sessió no només va ser una exposició sobre la figura d'aquesta important dona en la política alemanya, sinó també sobre el paper de la dona dins el partit nacionalsocialista alemany, defensant una figura que sempre ha estat menystinguda i que havia de

ser vista sota una nova perspectiva. D'aquesta manera, basant-se en l'ascendent de la carrera política de Gertrud Scholtz-Klink i fent especial èmfasi en els congressos celebrats pel partit entre 1934 i 1938, planteja les claus de l'èxit nacionalsocialista entre les dones alemanyes, així com les possibilitats que aquest moviment els va oferir dins del seu organigrama.

D'enfocament molt diferent va ser la conferència impartida el **25 de febrer** per **Pablo Aravena** (Universitat Vinya del Mar, Xile) sobre **"Memorialisme, historiografia i política: el consum del passat en una època sense història"**. Aravena va explicar com des de la dècada dels seixanta l'esquerra política xilena es va replegar ideològicament al record del passat, centrant-s'hi més que no pas en el futur. Aquesta idea va conduir a concebre la història més com una qüestió cultural, institucional i una narració destinada a buscar les explicacions de les derrotes. A tot això s'afegeix un escepticisme cap al futur que porta com a conseqüència una fragmentació i comercialització de la història com a simple bé de consum.

D'altra banda, l'**11 de març** va tenir lloc la conferència **"Ciutat sud-europea: creixement, planificació i societat urbana. Madrid i Barcelona, 1950-1980"**, a càrrec d'**Anna Pelka** (Universitat Ludwig-Maximilians de Múnic), qui va fer un recorregut pels canvis urbanístics soferts per les ciutats de Madrid i de Barcelona amb l'aparició de perifèries sorgides per la migració interior de les dècades estudiades. Es van repassar les diverses maneres amb les quals les dues ciutats es van adaptar a aquests canvis, amb gran intervenció estatal en el cas de Madrid i major paper del local a Barcelona. No obstant això, el seu estudi deixa patent com en els dos casos hi va haver un cert abandonament que va fer que les diferències res-

pecte a la qualitat de vida de la ciutat augmentessin amb el pas del temps i que es reforcessin la marginalitat i la manca de sensació de pertinença a la comunitat dels habitants d'aquestes zones.

El **8 d'abril**, **Manuel Lomas** (Universitat de París I-Sorbonne i Universitat de València) ens va parlar de **"Defensa de la costa i desenvolupament portuari: xarxes financeres, activitat comercial i clientelisme polític en les galeres de Felip II"**. Basant el seu estudi en els casos de Barcelona i del Port de Santa Maria, Lomas va defensar que la nova configuració del sistema de galeres va crear noves formes de relació entre l'urbs, el rei i l'Administració. D'aquesta manera es conclou que si bé presentava clars inconvenients i una profunda infiltració en els sistemes econòmics de la zona, els avantatges i l'honor que comportava per al lloc en què s'establia compensava aquests desavantatges.

Finalment, **Fernando Guirao** (UPF) va presentar el dia **29 d'abril** una sessió que duia per títol **"Europeización de Alemania vs. germanización de Europa: reinterpretando el pasado desde la presente crisis de la Eurozona"**. Guirao va oferir un repàs del procés d'integració europea que va conduir a la construcció de la Comunitat Econòmica Europea, presentant-lo com una negociació constant entre els països que conformen la Comunitat i la República Federal Alemanya, des del final de la Segona Guerra Mundial fins als nostres dies. Per això, el ponent exposà la seva visió de la progressió econòmica del continent concentrant-se en set punts d'inflexió, quatre dels quals corresponents a l'"uropeïtzació d'Alemanya" (de 1947 a 1979) i tres més, els més recents, a la "germanització d'Europa" (de 1986 a 2007). Al final de la sessió es va reflexionar sobre les lliçons que es poden extreure de l'evolució de la integració europea, especialment en el present context de crisi de l'Eurozona, per tal d'avançar en la direcció d'una resposta comuna a aquesta crisi que consolidi la construcció de la Unió Europea.

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

II JORNADAS DE ARQUEOLOGÍA

Consolidando una tradición iniciada el año pasado, el 27 de septiembre de 2013 tuvieron lugar las II Jornadas de Arqueología del IUHJV. Este año el tema de estudio fue la "Arqueología del contacto cultural: materialidades, cotidianidades e identidades". El foco geográfico de estudio se centró en el Mediterráneo, especialmente en Empúries, Cerdeña y Sicilia. **Lin Foxhall** (Universidad de Leicester) impartió la conferencia inaugural sobre la producción manufacturera de la mujer en el sur de la península italiana. Posteriormente, **Ana Delgado** y **Meritxell Ferrer** (UPF y Universidad de Stanford) mostraron los últimos hallazgos que sobre este tema se han hecho en Empúries, y **Ana Niveau di Villerdary** (Universidad de Cádiz) hizo lo propio con la costa gaditana. Después de comer, el foco fueron las necrópolis y la simbología funeraria. **Michele Guirguis** (Universidad de Sassari) habló de la necrópolis del Monte Sirai, y **Francesca Spatafora** (Parque Arqueológico de Himera) de Palermo.

"UNA PAZ PARA EUROPA Y EL MUNDO. UTRECHT, 1713"

Entre el 24 y el 26 de octubre de 2013 tuvo lugar en París el coloquio internacional "Une Paix pour l'Europe et le Monde. Utrecht, 1713". El coloquio estuvo organizado por la Universidad de París-Sorbona y el IUHJV. A lo largo de los tres días partici-

"Este año el IUHJV ha organizado más de nueve jornadas y seminarios diferentes, la mayor parte de los cuales son de carácter internacional."

paron más de 42 investigadores, procedentes de nueve países (Francia, España, Estados Unidos, Italia, Suiza, Holanda, Bélgica, Alemania y Hungría), y 30 universidades diferentes. Como decían los mismos organizadores, "Este coloquio internacional quiere profundizar en el hecho que, después de los tratados de Westfalia de 1648, se impone en Europa un modelo de congreso diplomático que prepara las grandes recomposiciones geopolíticas para restablecer la paz". El objetivo final era mostrar no sólo el modo en que los tratados de Utrecht afectaron a todo el continente, sino también los fundamentos de una "cultura de paz" que ha perdurado hasta nuestros días.

NACIONALISMO Y SUPERAR EL PROBLEMA DE LA INVISIBILIDAD: CATALUÑA Y GALES

El 12 de noviembre, ocho académicos galeses presentaron y debatieron sobre el nacionalismo galés desde sus orígenes hasta la actualidad a partir de diferentes perspectivas y enfoques. El marco conceptual, que incluyó presentaciones individuales, fue la idea de la "invisibilidad" del problema galés. De modo análogo al caso catalán y español en la relación con los debates sobre "españolidad", en Gales se han visto focalizados estos debates en las discusiones entre "Inglaterra" o "lo británico". La inauguración del seminario la llevó a cabo el Sr. **Eurig Aled** (asesor estratégico y representante del rector de la Universidad de Swansea) y el Sr. **Enric Ucelay-Da Cal** (profesor de la UPF). La sesión magistral fue impartida por **Huw Williams** (Universidad de Cardiff) y el resto de comunicaciones,

por muchos profesores de la Universidad de Swansea (**Simon Brooks**, **Daniel Williams**, **Pyrs Gruffudd**, **Mike Sullivan**, **Syd Morgan** y **Alan Sandry**) y **Dafydd Tudurí** (Biblioteca Nacional de Gales).

CORRUPCIÓN, CODICIA Y BIEN PÚBLICO EN EL MUNDO HISPÁNICO

Los días 19 y 20 de diciembre tuvo lugar un congreso internacional Corrupción, Codicia y Bien Público en el Mundo Hispánico (Siglos XVII-XIX), organizado por GRIMSE y con la colaboración del IUHJV. Bajo la coordinación de **Alex Coello** y **Martín Rodrigo**, el congreso centró el estudio en las corruptelas políticas fiscales en los siglos XVIII y XX, especialmente en el caso de España y sus colonias. **Michel Bertrand** (Universidad de Toulouse) abrió un amplio panorama de la corrupción de los sistemas políticos en el Antiguo Régimen. Seguidamente, **Josep M. Delgado** (UPF) analizó el caso de la Cataluña borbónica. El siguiente bloque se centró en las colonias. Las islas Marianas,

upf. Universitat Pompeu Fabra Barcelona
GRIMSE
Grup de Recerca en Inèrcia, Matèria i

Filipinas, México y El Salvador fueron objeto de sugerentes análisis por parte de Alex Coello (UPF), **Xavier Huetz** (Universidad de Niza), **Antonio García** (UPF) y **Antonio Acosta** (Universidad de Sevilla). Finalmente, el último bloque analizó el caso peninsular durante los siglos XIX y XX. **Martín Rodrigo** (UPF), **Joan Tafalla** (Universidad Autónoma de Barcelona), **Javier Morena** (Universidad Complutense de Madrid) y **Josep Lluís Mateo** (Universidad Autónoma de Barcelona) hicieron un repaso de la situación desde los primeros años revolucionarios hasta poco antes de la II República, centrando su atención especialmente en la España liberal y el Protectorado de Marruecos.

LAS COMISIONES DE TRABAJO DE LAS INSTITUCIONES PARLAMENTARIAS Y REPRESENTATIVAS

El Instituto de Historia de la Europa Mediterránea (ISEM) y el IUHJVV organizaron un **workshop** durante los pasados días 18 y 19 de enero de 2014 en Cagliari, que tenía como objetivo el estudio de las comisiones de trabajo inferiores de las instituciones parlamentarias en la época moderna. El workshop tuvo tres grandes centros de análisis. En el primero se estudió la situación de la Corona Catalana durante la Edad Moderna, poniendo especial atención en el reino de Cerdeña. Este módulo contó con las ponencias de **Olivetta Schena** (Universidad de Cagliari), **Ana María Oliva** (ISEM), **Ester Martí** (ISEM) y **Giovanni Sinni** (ISEM). El segundo bloque centró su aten-

ción en la Cataluña de los siglos XVII y XVIII, con ponencias de **Eduard Martí** (Universidad Internacional de Cataluña) y **Neus Ballbé** (Universidad Pompeu Fabra). Finalmente el tercer bloque analizó el caso francés, con los trabajos de **Betlem Castellà** (Universidad Pompeu Fabra) y **Francesco Dendenna** (Ieseg París). El workshop puso de manifiesto el importante papel que tuvieron las comisiones menores en la política de la Corona de Aragón y en la república francesa, de modo que, en no pocas ocasiones, acabaron substituyendo a las mismas instituciones a las que servían.

EL NACIONALISMO CATALÁN INVISIBLE Y LA LUCHA POR SU RECONOCIMIENTO, 1886-2014

El **2 de abril**, en la Universidad de Swansea, se celebró el **seminario Invisible Catalan Nationalist and the Struggle for Recognition, 1886-2014**, en el que ocho académicos discutieron sobre la situación del nacionalismo catalán a lo largo de la historia para entender la situación actual. En el seminario estuvo presente el representante del Gobierno de la Generalitat de Cataluña en el Reino Unido, José Manuel Iborra Suárez. La sesión inaugural fue a cargo de **Hans-Jurgen Puhle** (Universidad Goethe de Frankfurt del Main), y las comunicaciones por otros miembros de GRENS (**Enric Ucelay-Da Cal**, **Stephen Jacobson**, **Joan Esculies**, **Marcel A. Farinelli** y **Antoni Raja**) y también **Ramon Bacardit** e **Iván Serrano** (Universidad Abierta de Cataluña). Se puede encontrar más información del seminario en cataloniawalesseminar.weebly.com. A finales de 2014 se publicará una monografía sobre los movimientos nacionales y estructuras de intermediación en Europa (NISE) para recoger las diferentes presentaciones.

EL FIN DE LA BELLE ÉPOQUE Y LA GRAN GUERRA

El mundo occidental se hundió en el verano de 1914. En unos momentos tan complicados como los que estamos viviendo conviene no olvidar. Con este fin el grupo de investigación GRENS, el IUHJVV y la Facultad de Ciencias Políticas de la UPF organizaron el pasado **7 y 8 de abril** unas **jornadas** sobre el fin de la Belle Époque y el comienzo de la Primera Guerra Mundial. La presentación fue a cargo del profesor **Josep Pich**. Un primer bloque dio una visión general de todo el período, fijando la atención tanto en los cambios sociales como políticos. De esta manera se estudiaron las figuras de José Dardichon (**Plàcid Garcia-Planas**) y Blasco Ibáñez (**David Martínez**); se hizo una aproximación a la situación de Alemania (**Gennadi Kneper** y **José Contreras**), de Filipinas (**Gloria Cano**), de Cataluña (**Joan Safont** y **Joan Esculies**) y de Portugal (**Josep Sánchez Cervelló**). Un segundo bloque trabajó la cuestión del militarismo desde diferentes perspectivas, poniendo un énfasis especial en el caso italiano (**Marcel A. Farinelli**, **Laura Orlandini** y **Giovanni Catinni**), alemán (**Juan Pastrana**) y español (**Ruben Carrillo** y **Sebastián Benassar**).

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

ARTE, HIBRIDACIÓN Y CIRCULACIÓN EN TIEMPOS DE LOS IMPERIOS EN AMÉRICA

Bajo el marco del convenio de la Casa de Velázquez y el IUHJV, los días 19 y 20 de mayo tuvo lugar la **jornada internacional** Arte, Hibridación y Circulación en Tiempos de los Imperios en América (Siglos XIII-XVII), organizada conjuntamente con el Instituto Universitario de Cultura. Las transformaciones que padeció el viejo continente generaron una nueva cultura y un nuevo saber, que fue reelaborado por las poblaciones nativas del Nuevo Mundo. Bajo la coordinación de **Alex Coello** y **Estela Ocampo**, el objetivo de las jornadas fue analizar las manifestaciones artísticas y políticas de esta "hibridación" de la cual, misioneros, funcionarios y aventureros fueron los principales protagonistas. A lo largo de dos días, profesores de Perú (**Luis Guillermo Lumbreras**), Colombia

"Durant el primer semestre del 2014 tres doctors de l'IUHJV han guanyat diversos premis per la seva recerca: el XXVIIè premi Ramon Carande, el XXX Premi Ferran Soldevila i la beca Jordi Pujol 2014"

(**Jaime Humberto**), Francia (**Nadine Béligand**) y España (**Paz Cabello**, **Alex Coello**, **Estela Ocampo** y **Ana Ruz**) debatieron sobre el arte y la cultura de los incas, la influencia del humanismo en América, el mestizaje artístico a través del Galeón de Manila, la circulación de los saberes o la cultura visual americana.

EL LUGAR DE ÁFRICA Y ASIA ORIENTAL EN LA UNIVERSIDAD

Organizada por los **estudiantes del máster** en Historia del Mundo del IUHJV, el pasado **13 de junio** tuvo lugar la **jornada** El Lugar de África y Asia Oriental en la Universidad, la cual contó con la colaboración de las revistas *Entremons* y *Asiadèmica*. El objetivo de la jornada era analizar los fenómenos de las diásporas, el mestizaje, la esclavitud y las relaciones diplomáticas entre Europa, África y Asia durante la época moderna y contemporánea. En total participaron investigadores procedentes de cinco universidades diferentes (Universidad Autónoma de Barcelona, Universidad de Barcelona, Universidad Pompeu Fabra, Universidad Abierta de Cataluña y Universidad de Brasilia). Entre ellos destacan los profesores **Montserrat Crespín**, **Ferran Iniesta**, **Manel Ollé** y **Albert Farré**, así como los estudiantes de doctorado **Ruben Carrillo**, **Karo Moret**, **Jonathan López-Vera** y **Eric García**.

PREMIS

Ander Permanyer, professor associat de la UPF i doctor per l'IUHJV el 2013, ha guanyat el 27è. premi Ramon Carande (2014) pel treball "Opio tras el fin del Galeón: la participación española en la economía del opio en Asia Oriental (1815-1841)".

Eduard Martí, doctor per l'IUHJV el 2008, ha guanyat el 30è. premi Ferran Soldevila 2014 pel treball "El braç militar de Catalunya, 1602-1714".

Joan Esculies, doctor per l'IUHJV el 2012, guanya la beca Jordi Pujol 2014 per al projecte "Jordi Pujol & Tarradellas. Dos gegants en transició".

NOTES DE LLIBRES

SALRACH, Josep Maria. *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil*. Eumo, 2014.

Josep Maria Salrach retrata la justícia a Catalunya a l'època altomedieval, la qual es fonamentava en la confiança de la memòria oral i escrita. Una justícia que, malgrat que estava en mans dels poderosos, era pública i no deixava els febles desemparats. El llibre suposa una història social, cultural i jurídica del poder de gran rellevància per a la societat actual.

PUIG, Eduard. *La resistència catalana: Barcelona, 1713-1714*. Eumo, 2014.

Què va passar el 1714? L'obra d'Eduard Puig analitza els esdeveniments tant polítics com militars d'un dels setges més durs de la Guerra de Successió: l'organització de la defensa, l'evolució del bloqueig, els moviments dels resistents, la repressió sistemàtica dels borbònics, l'Onze de Setembre i l'endemà de l'ocupació, etc. Una obra important per entendre un dels episodis més complexos de la història de Catalunya.

NOVETATS DE LA BIBLIOTECA

Al llarg d'aquest curs, la Biblioteca de l'IUHJVV ha rebut tres donacions importants de llibres. La primera correspon a l'excatedràtic d'Història de l'Art de la Facultat d'Humanitats, José Milicua. És un fons d'aproximadament 1.800 volums de monografies i diferents publicacions en sèrie sobre la Guerra Civil de 1936-1939, que aporta obres que ja no es troben al mercat i de gran valor per estudiar aquell període. El segon gran grup fa referència a la donació de Ricardo Robledo Hernández, catedràtic de la Facultat d'Economia i Empresa de la Universitat de Salamanca i investigador convidat de l'IUHJVV. Es tracta d'uns 1.280 llibres de temàtica variada, entre la qual destaca història de l'agricultura, silvicultura, i història local de Castella i Lleó. Finalment, cal destacar la donació de 540 llibres sobre història d'Amèrica Llatina, feta pel professor Juan Carlos Garavaglia, investigador ICREA a la UPF. Entre aquests llibres hi ha algunes de les més recents aportacions a la història del continent sud-americà.

EL LABORATORI D'ARQUEOLOGIA TORNA A LES EXCAVACIONS A TIR

Durant la primavera del 2014 i després de tres anys d'absència motivada per la guerra, el Laboratori d'Arqueologia de la UPF, dirigit per Maria Eugènia Aubet, continuarà els seus estudis a Tír, situada al sud del Líban. És el primer grup de recerca que ha obtingut permís de les autoritats libaneses per excavar a la zona on se situava el centre de Tír, l'antiga illa i la part noble, en la qual estaven ubicats els temples, palaus i mercats. Aquesta ciutat va ser de les més riques de l'antiguitat i era coneguda com "la reina fenícia dels mars". Personatges com Nabucodonosor o Alexandre Magne van intentar con-

querir-la. Els resultats d'aquestes excavacions poden ser fonamentals per conèixer els fenicis i la seva organització política i econòmica.

RENOVACIÓ DE LA PÀGINA WEB DE L'IUHJVV

La web de l'IUHJVV (<http://www.upf.edu/iuhjvv/>) s'ha modernitzat i internacionalitzat. S'ha ampliat i formalitzat la informació (convenis, convocatòries...), que ara es pot consultar en tres llengües: català, castellà i anglès. Les notícies sobre l'activitat de l'IUHJVV s'actualitzen permanentment. També acabem d'estrenar un canal vídeo. Esperem haver convertit la nostra web en un instru-

ment més eficaç i pràctic que faciliti la participació de tothom.

TRÍPTIC EXPLICATIU DE L'IUHJVV

L'IUHJVV ha editat un nou tríptic en tres llengües —català, castellà i anglès—, que vol servir com a carta de presentació de la seva tasca. El podeu consultar en format PDF a l'apartat de presentació de la web (<http://www.upf.edu/iuhjvv/presentacio/TripticIUHJVV.pdf>).

NOUS CONVENIS DE L'IUHJVV

Al BUTLLETÍ del curs passat, us anunciàvem l'entrada en vigor del conveni UPF-Casa de Velázquez. Aquest curs, hem signat un **conveni de col·laboració amb el Museu Nacional d'Art de Catalunya** amb la finalitat d'assessorar, intercanviar informació i dur a terme actes conjunts en els camps de la recerca i difusió del coneixement. Així mateix, vinculat al màster en Història del Món, s'ha establert un **conveni Erasmus amb la Universitat Lliure de Berlín** per a l'intercanvi d'estudiants i de professors. Estem a punt de signar un conveni de col·laboració en activitats de recerca amb l'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea del Consiglio Nazionale delle Ricerche (ISEM). Trobareu tots els convenis que anem signant penjats a l'entrada corresponent de la nostra web. Us convidem a llegir-los i a aprofitar al màxim les possibilitats que ens ofereixen.

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

PROGRAMA "EUROPA I EL MEDITERRANI: UN DIÀLEG CONSTANT"

La Casa de Velázquez, l'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea del Consiglio Nazionale delle Ricerche (ISEM) i l'IUHJVV desenvoluparan conjuntament un programa d'activitats de recerca al voltant d'"Europa i el Mediterrani: un diàleg constant". Es vol posar de relleu les interaccions i l'estret entrellaçament entre el desenvolupament de les societats mediterrànies en els diversos àmbits de la prehistòria als nostres dies i la història d'Europa. Es preveu desenvolupar-lo en el termini de tres cursos (2015-2016, 2016-2017 i 2017-2018). Tindrà en compte diversos tipus d'activitats, inclosos les activitats formatives: jornades, congressos, tallers doctorals... Les institucions promotores es plantegen com a objectiu de futur del programa assolir un perfil propi com a autoritats en la matèria d'estudi i adquirir un bagatge de treball col·laboratiu que els permeti endegar, a continuació, un projecte internacional.

CASA DE VELÁZQUEZ | ACADEMIE DE FRANCE
DE MADRID

TESIS DEFENSADES

5-11-2013. **Elvira López Taverne**
"Le processus de construction de l'État du Chili. (1817-1860)"

20-11-2013. **Evangelina de los Ríos**
"Las formas de recaudación impositiva: instituciones, agentes y recursos. Santa Fe, Argentina (1852-1873)"

20-11-2013. **Laura Orlandini**
"Anticlericalismo y catolicismo en España e Italia al principio del siglo xx"

20-11-2013. **Mario Etchechury**
"Mercaderes y servidores del Estado en una frontera sud-Atlántica. Montevideo, 1806-1860"

21-11-2013. **Juan Carlos Sarazúa**
"La construcción del Estado y las resistencias regionales en Guatemala, 1800-1871"

"Durant el curs 2013-2014 s'han defensat a l'IUHJVV setze tesis doctorals i s'han signat dos nous convenis amb institucions internacionals."

21-11-2013. **Pablo Augusto Rodríguez**
"La hacienda pública como factor de construcción estatal. Costa Rica, 1812-1859"

22-11-2013. **Viviana Velasco**
"Fiscalidad y administración pública en el proceso de construcción del Estado ecuatoriano, 1830 -1875"

27-11-2013. **Marcel Farinelli**
"La relació impossible de Sardenya i Còrsega sota nacionalismes (segles XVIII-XX)"

29-11-2013. **Lizabeth Chaviano**
"Trinidad, una historia económica basada en el azúcar, 1765-1848"

10-12-2013. **Ander Permanyer Ugartemendia**
"La participación española en la economía del opio en Asia Oriental tras el fin del Galeón"

12-12-2013. **Ubaldo Iaccarino**
"Comercio y diplomacia entre Japón y Filipinas en la era Keicho (1596-1615)"

15-1-2014. **Walter Octavio Arias Estrada**
"Catalanes en Nueva España (1790-1820). Emigración y comercio"

27-1-2014. **Arturo Bolaños Martínez**
"Carlos Pizarro Leongómez (1951-1990). De comandante guerrillero a candidato presidencial"

24-3-2014. **Mohamed El Mhassani**
"El sistema colonial fenicio y púnico en Marruecos"

11-4-2014. **Sandra Lozano Rubio**
"Las actividades de mantenimiento en Creta durante la Edad del Bronce"

12-5-2014. **Jesús Marchán Gustems**
"La colonización agrícola en el protectorado español de Marruecos (1912-1956)"

AGENDA

20 i 21 de novembre del 2014. Congrés internacional "25 anys de la caiguda del mur: una nova oportunitat per a Europa?". El congrés està organitzat per l'IUHJVV, la Universitat Friedrich-Ebert Stiftung i el Cercle d'Economia. Compta també amb la col·laboració del Rectorat, el Consell Social i el Departament d'Humanitats de la UPF.

XXII SEMINARI PER A PROFESSORAT D'HISTÒRIA D'IES CURS 2013-2014

L'objectiu del seminari per a professors d'ensenyament secundari, que organitza cada curs l'IUHJVV, en col·laboració amb un ampli grup de professors d'història d'instituts d'ensenyament secundari de diverses localitats catalanes, és oferir un estat de la qüestió clar i suggeridor destinat a la seva posterior divulgació a l'aula. El seminari ha constatat de vuit sessions, distribuïdes al llarg de tot el curs. Les sessions (exceptuant-ne la darrera) han consistit en una exposició i un col·loqui posterior que requeria la participació activa dels assistents. Prèviament es van facilitar materials de lectura o bibliogràfics. Podeu trobar més informació sobre el seminari a <http://eventum.upf.edu/go/seminariies>.

19 d'octubre: "Democràcia, derechos humanos y justicia transicional", **Alfons Aragoneses**.

16 de novembre: "Espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de entreguerras (1914-1936)", **José Luis Oyón**.

14 de desembre: "Europa es fa o es desfà?", **Rafael Poch i Joan Majó**.

18 de gener: "Origen de les societats camperoles en la zona del Pròxim Orient", **Miquel Molist**.

15 de febrer: "Tractat d'Utrecht - 1714", **Joaquim Albareda**.

15 de març: "L'Islamisme polític i les primaveres àrabs", **Albert Garrido**.

12 d'abril: "El futuro es un país extraño. Una reflexión sobre la crisis social de comienzos de siglo", **Josep Fontana**.

17 de maig: Visita al Born (Barcelona).

DESTAQUEM

WORLD HISTORY ASSOCIATION 2014 BARCELONA SYMPOSIUM

On March 26th-28th the History Institute held a symposium co-organised by the World History Association entitled 'Port Cities in World History'. It was a very productive encounter that had over one hundred participants from all parts of the world. The WHA is a community of scholars, teachers, and students who are passionately committed to the study of the history of the human community across regional, cultural and political boundaries. This is the fifth symposium the organisation has organised outside of the United States. **Throughout the three days of 72 communications were presented by researchers from 20 different countries and from over 30 universities.**

Pacific, Haifa, Hong Kong, New Orleans, London, Cologne, Shanghai, Acapulco, Manila, Kilwa, Durban, Thessalonica, New York, and, of course, Barcelona, were among the port cities mentioned.

Apart from visiting the permanent exhibit at the MNAC, participants enjoyed three city tours of Barcelona which covered the most famous monuments of the city, and the recently inaugurated *El Born Centre Cultural*. These tours were organised by doctoral and MA graduate students.

The opening reception of the symposium took place at the *Museu d'Art Nacional de Catalunya*, with a keynote speech given by UPF professor Enric Ucelay-Da Cal, who discussed 'On the Waterfront: What Constitutes a 'Port City' in Historical Perspective?'. During the next two days, the sessions took place at The Ciutadella campus, with three or four sessions taking place simultaneously.

Following the theme of the symposium, port cities in world history, the historians, geographers, and archaeologists that participated discussed the ways ports have served historically as gateways of transregional and global interaction. Almost every continent was represented, with papers on ports in regions as varied as the Swahili Coast in East Africa, the Gulf of Mexico, the South China Sea, the Mediterranean, and the

UPF students participated actively in the organisation and many presented papers. They were able to share their ideas and network with established scholars from around the world. The day before the symposium started some of them participated in a workshop with professors Marc Gilbert and Alfred Andrea, both ex-presidents of the WHA, where they discussed their respective papers and received feedback. The symposium was also a great opportunity to showcase the Masters in World History offered at the IUHJVV.

Please view the video on the symposium that the UPF has broadcasted: www.youtube.com/watch?v=qYbwykGWYuw&feature=youtu.be

The next World History Association meeting will take place in Costa Rica on 16th-18th 2015 July.

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"Al congrés internacional sobre els tractats d'Utrecht van participar més d'una trentena de ponents procedents de més de 25 universitats europees i americanes."

CONGRÉS INTERNACIONAL ELS TRACTATS D'UTRECHT

CLARORS I FOSCORS DE LA PAU. LA RESISTÈNCIA DELS CATALANS

L'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives (UPF) i el Museu d'Història de Catalunya van organitzar entre el 9 i el 12 d'abril un congrés internacional sobre els efectes dels tractats d'Utrecht, en el marc de la commemoració del tricentenari 1714-2014. L'objectiu era, en paraules dels organitzadors, "aprofundir en el coneixement històric de la Guerra de Successió i analitzar la seva significació en les relacions internacionals i, més concretament, les seves implicacions per a Espanya i per a Catalunya". En aquest sentit, es va intentar valorar els fets de la Guerra de Successió des de la seva complexitat.

Formalment, es va organitzar a través de tres eixos temàtics que volien situar el conflicte en el context internacional, hispànic i de la Corona d'Aragó. En el primer bloc s'analitzà el de Sardeña, de Venècia, de la península itàlica, d'Àustria, de Flandes i de Sud-amèrica, amb ponències entre altres de **Lluís Guàia**, **Cinzia Cremonini**, **Marcelo Vega**, **Géraud Poumarède**, **Ferenc Tóth**, **Éric Schnakenbourg**, **Marion Brétéché** i **Bernardo J. García**. Al llarg d'aquest primer dia es van tractar qüestions clau com el "per què" dels diferents posicionaments polítics de les nacions europees, el paper de les elits dirigents italianes, els efectes de la Guerra a Amèrica, la dimensió mediterrània, la propaganda i la circulació de la informació, la representació simbòlica del conflicte successori, etc.

El segon bloc posà èmfasi en els discursos ideològics i les raons de fons que hi hagueren en lluita per la corona hispànica. En aquest apartat destaquen les ponències de **Joaquim Albareda**, **José Mª Iñurritegui**, **Guillaume Hanotin**, **Pablo F. Albadalejo**, **Anne Dubet**, **Francisco Andújar**, **J. M. Bernardo Ares**, **David González**, **David Martín**, **Antonio Álvarez Ossorio** i **Virginia León**. Durant aquest segon dia l'explicació del desenvolupament dels

tractats d'Utrecht i els models polítics que es confrontaren durant el conflicte, van ser els eixos principals. A més, s'aprofundí en altres aspectes, com ara els canvis militars després de la Nova Planta, la influència de la Santa Seu i de les elits italianes i austriacistes en la presa de posicionament dinàstic.

El tercer bloc va aprofundir en la Corona d'Aragó, per tal de mostrar els canvis institucionals, polítics, econòmics i militars que patiren aquests regnes. En aquest apartat es va comptar amb les ponències

de **Josep Maria Torras**, **Rosa M. Alabrús**, **Albert García Espuche**, **Eduard Martí**, **Lluís Roure**, **Eva Serra**, **Rafael Torres**, **Carmen Pérez Aparicio**, **Jesús Morales**, **Josep Juan Vidal** i **Miquel Deyà**. El darrer dia es va reservar per a les comunicacions, en les quals més de divuit persones analitzaren diferents aspectes (polítics, diplomàtics, militars, socials, etc.), que van completar les ponències dels dies anteriors.

En xifres absolutes, van participar al congrés més d'una trentena de ponents, procedents de més de vint-i-cinc universitats

diferents d'Espanya, França, Itàlia, Alemanya i Sud-amèrica, xifra a la qual caldria afegir les gairebé vint comunicacions presentades i els més de cent participants diferents que hi van assistir. Tot això és un signe ben indicatiu del nivell de les ponències presentades al congrés. La inauguració va anar a càrrec de **Toni Soler**, president de la Comissió dels Actes del Tricentenari, i de **Lucien Bély** (Universitat de París IV [París-Sorbona]) i la cloenda, de **Joaquim Nadal** (historiador i exconseller), que va fer una síntesi de l'estat actual dels estudis de la Guerra de Successió. El congrés ha estat un dels principals esdeveniments del tricentenari. Novament ha posat de manifest el caràcter internacional de l'IUHJV i el seu compromís amb la societat per avançar en el coneixement del nostre passat.

MARIA EUGÈNIA AUBET

L'arqueologia catalana ha donat un conjunt variat i divers de tendències, escoles, grups de recerca..., darrere dels quals sempre hi ha persones o grups de persones que, pel seu caràcter, treball, personalitat..., ajuden a entendre l'evolució de la disciplina, sobretot en un període tan dinàmic com han estat els darrers decennis. Molt probablement serà difícil d'entendre l'evolució de l'estudi de la protohistòria a Catalunya, i probablement a l'estat espanyol, sense la figura de la Maria Eugènia Aubet Semmler. Aquest escrit, realitzat en el moment en què ella inicia acadèmicament l'etapa de l'emeritatge, vol recordar, de manera senzilla, breu i sobretot espontània, algunes reflexions de la seva activitat professional.

Creiem que l'activitat de la Maria Eugènia Aubet ha estat especialment significativa per diversos aspectes dels quals en voldríem emfatitzar els més destacats, al nostre parer. El primer, pel seu pes, discret en la forma, però continuat i persistent en el fons, és la transició d'una disciplina de tipus personalista i fortament jerarquitzada –com era l'arqueologia catalana en els anys seixanta i setanta– vers les característiques actuals, marcades, de l'arqueologia prehistòrica; el treball en grups de recerca; una forta interdisciplinarietat, i el gran pes adquirit amb la internacionalització. Formada i estretament vinculada en l'etapa inicial de la seva activitat investigadora a les grans personalitats de l'arqueologia de l'etapa avançada del franquisme, enceta des dels inicis del seu treball una rigorositat en la recerca i una amplitud de coneixement que està, des del començament, vinculat a la xarxa de relacions internacionals que va anar teixint en uns anys en què aquest fet, avui en dia plenament normalitzat, era l'excepció. El contrast és molt fort, ja que en aquests anys la Maria Eugènia treballava en el vell

edifici del CSIC, del carrer Egipcíaques, enmig d'una estructura física decadent, però que ella la feia atraient, ja que sempre hi havia animositat i encoratjament per a les iniciatives més dispars que s'hi presentaven, en aquells anys especialment estimulants per a tota la societat. Personalment, que hi vàrem anar a parar de la mà del Prof. J. Maluquer, ens foren clau el seu suport als nostres somnis d'activitat en recerca oriental. Aquest caràcter sòlid i de suport a les noves iniciatives es va ampliar amb el seu pas per la universitat, on a més ha creat un equip de recerca jove i dinàmic que l'ha ajudat al llarg de tots aquests anys a tirar endavant projectes i línies de recerca. La recerca en el cas de la Maria Eugènia sempre ha estat molt lligada a la docència, amb dolça complementarietat.

El segon aspecte que volem comentar és la profunda empremta deixada, en relació amb l'àmbit del coneixement i la recerca específica, en els estudis del món fenici. Una línia de treball a la qual ha dedicat un conjunt d'estudis i d'excavacions arqueològiques grans. No és el lloc ni tampoc la voluntat de fer una revisió de la seva extensa obra, però sí que destacaríem alguns estudis que, en cada moment de l'evolució, varen marcar l'anàlisi del món fenici. Així, per exemple, en els anys setanta, la curiosa publicació sobre el santuari de la cova d'Es Cuiram (Eivissa) o més endavant, l'estudi exhaustiu i rigorós de la necròpolis de Setefilla (Lora del Río, Sevilla), que va marcar en un moment determinat l'estudi de les produccions ceràmiques i, més en general, de les importacions i del comerç fenici de la zona del sud de la Península. Caldria destacar també l'esforç i la continuïtat en l'excavació del jaciment de Cerro del Villar (Guadalhorce, Màlaga) durant els anys noranta. Les publicacions mono-

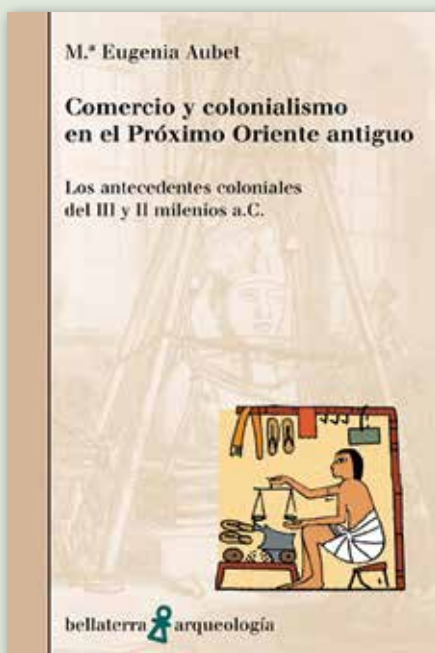

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"Coneixent-la, segur que en la nova etapa universitària que ara se li obre, trobarà l'energia i la tenacitat per continuar els projectes vigents i, probablement, obrir alguna nova "aventura", com ha fet sempre i que és testimoni de les seves qualitats professionals i, sobretot, humanes."

gràfiques dels estudis del jaciment s'acompanyaven d'articles i de comunicacions en col·loquis, als quals sempre ha tingut interès per anar-hi i hi ha volgut participar.

Però cal remarcar també que al costat de les obres sobretot arqueològiques, ha fet estudis, millor dit, síntesis de base històrico-arqueològica, de plantejament original, amb orientació nova, innovadors, on les dades arqueològiques es troben inserides en una visió més general, que combina amb mestria les dades, en general noves i sempre al dia, amb una interpretació més global. Sens dubte, s'ha de mencionar la celebrada publicació *Tiro y las colonias fenicias de Occidente* que, editada per primera vegada el 1987, ha tingut una gran repercussió internacional. Personalment, assenyalaríem el *Comercio y colonialismo en el Próximo Oriente antiguo*, editat el 2007 com una de les obres més interessants i importants per conèixer l'activitat comercial al Pròxim Orient antic. Com dèiem, i a to personal, la trobem imprescindible per a qualsevol aproximació a l'estudi del comerç antic, i destacaríem la primera meitat del volum, amb un contingut general, de tipus teòric i d'amplia exhaustivitat, i un capítol magistral revisant l'aportació de K. Polanyi. Aquesta vessant enllaça perfectament amb la tasca de direcció de col·leccions de publicacions arqueològiques, primer per l'editorial Crítica, actualment per Bellaterra edicions, posant a l'abast de tothom un conjunt d'obres internacionals renovadores de la disciplina en aquests últims vint anys. A més, però, ha facilitat la realització i, de fet, l'existència d'aquest tipus de síntesi històrico-arqueològica per als autors de l'estat espanyol o més en general d'àmbits acadèmics europeus o del Pròxim Orient, no tan propicis a aquest tipus de llibres com es dona en l'àmbit anglosaxó.

L'última empremta que volíem comentar és la forta internacionalització de la seva recerca i, derivat d'aquest tret, el fet de ser la responsable d'un dels rars equips espanyols que han desenvolupat de manera estable un projecte arqueològic a l'estranger normalitzadament. Els seus treballs a Tir (Líban) constitueixen la mostra d'un projecte estable, caracteritzat per la solidesa del treball científic, però també per la forta col·laboració amb les institucions i les universitats locals i, finalment, amb un notable impacte internacional. Fa pocs dies arribava la notícia que ara, a més de la necròpolis que fa temps estan investigant, a partir d'aquest any també excavaran i estudiaran l'hàbitat fenici situat a la ciutatella d'aquesta ciutat mediterrània. Una "peça arqueològica" molt desitjada internacionalment i que, de manera merescuda, els col·legues i els responsables del patrimoni del Líban li han proposat d'investigar. De nou, però, hem de comentar que aquesta investigació en l'àmbit de la recerca del món oriental antic té associada una vessant docent, ja que, a més de la contribució als estudis de grau d'humanitats, destaca la seva dedicació als estudis superiors, tant pel que fa a màster com a doctorat. Que coneguem, l'únic màster d'Orient antic que s'ha impartit fins ara en una universitat catalana, i probablement espanyola, va ser el que es programà fa uns deu anys a la Universitat Pompeu Fabra, gràcies al seu impuls i a la complicitat del Departament d'Humanitats i de l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives.

Aquestes empremtes, aquestes grans línies a les quals la Maria Eugènia Aubet ha dedicat molt esforç, i que hem volgut destacar com una opció personal, no haurien d'amagar altres aspectes com la seva dedicació a la gestió universitària, amb dues etapes com a vicerectora de Recerca a la UPF o, com abans, en el marc de la UAB, la seva contribució a la construcció d'un departament de prehistòria sòlid. De fet, però, totes aquestes línies estan encara plenament vigents i actives, ja que, coneixent-la, segur que en la nova etapa universitària que ara se li obre, trobarà l'energia i la tenacitat per continuar els projectes vigents i, probablement, obrir alguna nova "aventura", com ha fet sempre i que és testimoni de les seves qualitats professionals i, sobretot, humanes. Bona continuïtat!!!

Miquel Molist Montaña
Catedràtic de Prehistòria a la UAB

UN ARCIPELAGO INVISIBILE. L'IMPOSSIBILE RELAZIONE DELLA SARDEGNA E DELLA CORSICA IN MEZZO A NAZIONALISMI (XVIII-XX SECOLO)

Marcel A. Farinelli

Questo è il titolo della tesi di dottorato che ho difeso nel novembre del 2013. Si tratta di un esercizio storia comparata che cerca, da un punto di vista multidisciplinare, di superare la tradizionale visione della Sardegna e della Corsica come due realtà completamente separate. L'idea principale è che, durante il periodo preso in considerazione, in entrambe le isole si sono sviluppati molteplici discorsi nazionali (italiano, francese, sardo, corso, e, in un certo senso,

catalano e spagnolo) che hanno generato sia la divisione di questo arcipelago, che una tensione centro-periferia. Diretta da Enric Ucelay-Da Cal, la ricerca ha prodotto un lavoro di 736 pagine diviso in due parti: la prima, dedicata alle due isole, e la seconda alla città di Alghero, minoranza catalana in Sardegna. La cittadina è analizzata come un *case study*, in quanto sottoposta ad un triplice gioco nazionale (sardo, catalano e italiano). Nelle pagine che seguono cercherò di riassumere questi argomenti in italiano, benché la tesi sia stata scritta in catalano. È, infatti, con questo numero che il *Butlletí de l'IUHJV* si apre ad una proiezione internazionale, e non nascondo l'orgoglio di poter partecipare a questa nuova tappa.

Un arcipelago invisibile

La Corsica e la Sardegna geograficamente formano un arcipelago. Tra le due la distanza è minima: circa 13 km. Ciononostante, queste isole non sono considerate un arcipelago, ma due spazi ben separati. Si tratta, eventualmente, di un esempio di come la geografia politica possa negare l'evidenza fisica, una negazione che poi dipende dalla geopolitica. Le due isole, nel bel mezzo del Mediterraneo occidentale, rappresentano una piattaforma tra Africa ed Europa, e soprattutto tra la penisola italiana e quella iberica. Una posizione geografica che ha attratto sulle loro coste tutte quelle potenze marittime che, considerando la storia del Mediterraneo nella sua *longue durée*, hanno cercato di dominare la parte occidentale di questo mare. Fenici, cartaginesi, romani, vandali, arabi, genovesi, pisani, catalani, spagnoli, francesi e italiani – per non parlare di dinastie regnanti come gli Asburgo, i Borboni e i Savoia – hanno combattuto per ottenere o mantenere il dominio di queste due isole.

Limitandoci agli ultimi tre secoli, l'arcipelago sardo-corso ha giocato un ruolo non del tutto marginale in diversi conflitti Europei: dalle guerre di successione che hanno caratterizzato la prima metà del XVIII secolo (spagnola, austriaca e polacca) fino alla II Guerra Mondiale. Per tutto il Settecento, le due isole hanno vissuto un periodo abbas-

tanza concitato. Il Regno di Sardegna, come conseguenza della Guerra di Successione spagnola, rimase sotto gli Asburgo (1708-1717), poi fu brevemente conquistato da Filippo V di Spagna (1717-1718), e infine si vide assegnare come nuovi sovrani i Savoia. Questi, però, non erano entusiasti del nuovo acquisto, e solo dalla metà del secolo iniziarono a *despagnolizzare* la società sarda. Fu solo quando Napoleone occupò Torino, nel 1799, che i Savoia riconsiderarono l'utilità dell'isola: Oltre ad avergli fatto ottenere il titolo reale, ora si dimostrava un ottimo rifugio. Fino a quel momento l'isola era stata considerata una moneta di scambio per ottenere altre terre, possibilmente nel nord della penisola italiana.

Quasi contemporaneamente, in Corsica, il potere della Repubblica di Genova vacillava. Nel 1729 cominciò una lunga rivolta, che si trascinò fino al 1769. Si tratta della "Rivolta di Corsica" che, cominciata per una questione strettamente fiscale, arriverà a contestare il vincolo con Genova. L'isola, che in teoria formava un regno assieme alla Sardegna (*Regnum Sardiniae et Corsicae*, considerato parte della Corona d'Aragona dal 1297), in pratica dalla seconda metà del XV secolo divenne un regno a parte (Regno di Corsica), sottoposto alla tutela del Doge di Genova. I Corsi, durante la rivolta, formularono chiaramente il rifiuto di questo sistema di governo, rivendicando il diritto di poter cambiare o scegliere il principe, secondo la terminologia che essi stessi utilizzavano. Dal 1755 al 1769 l'insurrezione fu guidata da Pasquale Paoli, col quale si aprì la fase finale del processo rivoluzionario, nel quale si assistette al primo tentativo di organizzare uno stato indipendente non su principi dinastici. L'architettura istituzionale concepita da Paoli era basata sull'idea della sovranità nazionale, sul parlamentarismo, la tolleranza religiosa e un certo equilibrio tra il potere legislativo e quello esecutivo. Durante questo processo, diverse potenze europee s'interessarono della possibilità di incorporare la Corsica nei propri domini, naturalmente con la complicità d'alcune fazioni degli insorti. Per esempio, nel 1736 alcuni vollero resuscitare il vincolo con la Corona d'Aragona nella speranza di sostituire Genova per Madrid (o chissà, Barcellona?), mentre dieci anni dopo si guardava ai Savoia, già re di Sardegna. Alla fine fu la Francia che – intervenendo teoricamente a tutela degli interessi Genovesi – nel 1769

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS i VIVES

“La posizione geografica della Sardegna e della Corsica, assieme al loro passato storico, sono elementi che permettono una molteplicità di discorsi nazionali, che vanno dalla rivendicazione di proprietà fino alla volontà di separazione”

sconfisse Paoli e i corsi, vincolando l'isola a Parigi. L'accordo prevedeva che le truppe francesi sarebbero rimaste fino a quando Genova non fosse stata in grado di pagare le spese della spedizione, inclusi gli altissimi interessi, cosa che nessuno si aspettava potesse fare. La repubblica ligure, infatti, era da qualche tempo immersa in una grave crisi economica, e Parigi contava su questa debolezza per rimanere definitivamente in possesso della Corsica. Alla fine, l'unione definitiva fu decisa in piena rivoluzione francese (1790), e poi assicurata dalla caduta della Repubblica di Genova (1797) e dall'annessione dei suoi territori nell'Impero napoleonico (1805).

Come si può vedere dalle considerazioni fatte sulla natura dello “stato” organizzato da Paoli, in questo spazio geografico è possibile situare la genesi di fenomeni che, una volta approdati sulla “terra ferma”, hanno avuto un peso specifico nella storia d'Europa. Un esempio su tutti è Napoleone, non solo per l'origine anagrafica, ma soprattutto per il peso che su di lui hanno avuto sia il suo passato familiare, sia la sua ammirazione per Pasquale Paoli. Senza considerare la rivolta corsa del 1729-1769, nella quale la famiglia Bonaparte ricoprì un ruolo importante, e la sua ammirazione verso Paoli, è difficile comprendere la parabola che porterà il generale corso a dominare l'Europa.

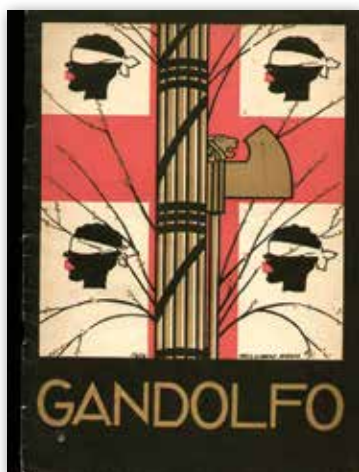
L'avventura napoleonica è solo uno degli episodi di una storia che, negli ultimi tre secoli, ha distanziato notevolmente la Corsica dalla Sardegna. Oggi formano parte di due Stati-nazione diversi e, per molti aspetti, antagonisti: Francia e Italia. Curiosamente, la Corsica è, per lingua, cultura e origine della popolazione, una terra assai più italica della Sardegna. Il corso è un idioma legato ai dialetti dell'Italia centrale, mentre il sardo ha adottato molti elementi propri del catalano o del castigliano, pur rimanendo una lingua poco comprensibile fuori dell'isola. E proprio nel momento di formazione dell'attuale Stato italiano, mentre in Sardegna è improprio parlare di Risorgimento, in Corsica si ha la presenza d'elementi favorevoli all'unificazione della penisola e all'annessione alla futura Italia. Qui, inoltre, trovano rifugio alcuni illustri protagonisti del Risorgimento, che pubblicarono opere nelle quali rivendicavano l'italianità dell'isola. Al contrario, pochi sardi parteciparono all'unificazione delle “italie”, perché la Sardegna era un regno indipendente e la sua classe dirigente era allora preoccupata più per la modernizzazione della società sarda che per la costruzione di un'Italia unita. La trasformazione, infatti, dipendeva dalla rinuncia ad ogni peculiarità giuridico-istituzionale sarda, che

i Savoia s'impegnarono a rispettare quando entrarono in possesso dell'isola. Così nell'Ottocento il Regno di Sardegna continuò a funzionare ancora secondo le istituzioni d'origine catalana, nonostante i Savoia ebbero l'occasione di trasformare certi elementi. Le “libertà” dell'isola furono abolite per volontà della stessa classe dirigente sarda nel 1848, che in questo modo pensava di attuare una modernizzazione dell'Isola. Da quel momento, finiva la separazione tra sudditi sardi e “continentali”, mentre cessavano di esistere le barriere doganali e le restrizioni economiche proprie di un ordinamento medievale. Sarebbe improprio però considerare questa decisione della classe dirigente sarda come un passo verso l'unificazione, tra il 1859 e il 1861, di tutta la penisola, Sicilia compresa. Si trattava di una decisione motivata più da fattori interni che dalla volontà di “fare l'Italia”.

Come a dimostrare il debole legame con la penisola, dopo il 1861 vi furono alcuni tentativi di cedere la Sardegna alla Francia, in cambio del beneplacito di Napoleone III per conquistare Roma o Venezia. Corsica e Sardegna si trovarono sempre più separate. La frontiera d'acqua tra le due isole ha determinato profondamente l'evoluzione di questo spazio, generando opposti nazionalismi. Quando la tensione tra Francia e Italia esplose l'indomani dell'imposizione del protettorato francese in Tunisia (1881), la frontiera divenne fortificata: Bonifacio, in Corsica, si trasformò in un baluardo davanti ogni possibile sbarco italiano, mentre La Maddalena, un isolotto davanti le coste sarde, divenne un'importante base per la flotta militare italiana.

Allo stesso tempo, la comune dipendenza della Sardegna e della Corsica da un potere “continentale” ha fatto sì che si sviluppassero sentimenti d'appartenenza locale, in opposizione al discorso nazionale fatto da Parigi e Roma. E dunque possiamo parlare di un “protonazionalismo” sia corso che sardo già durante il periodo risorgimentale. Mentre in Sardegna si può parlare di un nazionalismo romantico perfettamente legittimista, giacché i Savoia erano re di Sardegna, in Corsica l'eco dell'unità italiana portò in molti a contestare la francesizzazione. Tra chi contestava l'assimilazione alla Francia, vi era chi sperava in un'annessione al *bel paese*. Negli ultimi decenni del XIX secolo, poi, la depressione economica, l'emigrazione e la criminalità, comuni a entrambe le isole, fecero nascere una *questione sarda* e una *questione corsa*. Entrambe erano il segnale di una difficile relazione centro-periferia, e da questo malcontento presero forma movimenti che aspiravano alla ridefinizione del rapporto isola-continente, che si svilupparono pienamente

negli anni '20 del Novecento. Durante la I Guerra Mondiale, infatti, sardi e corsi furono mobilitati in unità a base regionale, a partire da considerazioni di tipo linguistico e razziale, formando delle specie di truppe coloniali da usare in prima linea (era diffusa l'idea che tanto gli uni come gli altri avevano una spiccata e naturale propensione all'uso della violenza). Finita la guerra, gli ex-combattenti fondarono dei partiti autonomisti che, in particolare in Sardegna, rappresentarono i primi movimenti di massa (si tratta, rispettivamente, del Partito Sardo d'Azione e del Partito Corso d'Azione). Nonostante i tentativi fatti, i due movimenti ebbero notevoli difficoltà a stabilire una fluida relazione, soprattutto perché il fascismo italiano finì per inglobare nel 1923 parte degli autonomisti sardi, promettendo la realizzazione di alcuni punti del programma (il risultato fu il cosiddetto *sardofascismo*). Da parte francese, invece, si fece di tutto per presentare gli autonomisti corsi come dei fascisti o degli irredentisti italiani, tanto che i tre termini divennero intercambiabili.

Così, sia Parigi che Roma utilizzarono abilmente il *corsismo* ed il *sardismo* come arma intellettuale per contrastare l'espansionismo del proprio rivale, o per rivendicare una delle due isole come parte del territorio nazionale. Una situazione che arrivò al suo climax tra gli anni '30 e la II Guerra Mondiale, e che però si verificò nuovamente nel dopoguerra. Quando nelle due isole, durante gli anni '70, nacquero movimenti chiaramente independentisti, le autorità francesi tornarono a presentare i nazionalisti corsi come irredentisti italiani. In quella occasione, però, la strategia era di farli passare per sardi, istigando un odio quasi razziale verso i numerosi sardi stabilitisi in Corsica, o verso famiglie che avevano lontane radici nell'isola vicina. Una tale situazione, aggravata dalla presenza, soprattutto in Corsica, di una lotta armata contro lo Stato francese, cambiò solo durante gli anni '90. Durante gli ultimi decenni corsi e sardi, pur mantenendo certe tensioni, hanno stabilito delle relazioni più strette e amichevoli.

In conclusione, la posizione geografica della Sardegna e della Corsica, assieme al loro passato storico, sono elementi che permettono una molteplicità di discorsi nazionali, che vanno dalla rivendicazione di proprietà – è il caso dell'*italianità della Corsica* durante il fascis-

mo – fino alla volontà di separazione – l'indipendentismo sardo. Vi è spazio, però, anche per rivendicare il passato iberico, poiché furono i sovrani della Corona d'Aragona a ostentare per quattro secoli il titolo di *Rex Sardiniae et Corsicae*. Quest'altra dimensione nazionale, però, è rimasta più in sordina. Unica eccezione un luogo che, per la sua peculiarità, è un esempio perfetto di come in questo spazio geografico, a causa della sua complessa storia, siano possibili diverse narrazioni in chiave nazionale.

Tale luogo è la città di Alghero, dove vive qui vive una minoranza catalanoparlante. A partire dalla seconda metà dell'Ottocento, questa comunità ha giocato un ruolo importante nello stesso movimento nazionale catalano. Il fascino per il Mediterraneo, la passione per l'etnografia e le tradizioni popolari, sono tutti fattori che portarono diversi intellettuali d'espressione catalana a visitare la Sardegna, e a trovarvi elementi della propria cultura nazionale. In effetti, alla fine del XIX secolo, ad Alghero il catalano era la lingua più diffusa. Tra tutti, il personaggio che più ha influito nella "scoperta" dell'Alghero catalana è stato Eduard Toda i Güell, viceconsole spagnolo a Cagliari che tra il 1887 e il 1890 è stato molto attivo in tutta l'isola. La sua missione ufficiale era quella di individuare e prelevare prove documentali sul passato ispanico dell'isola, soprattutto gli atti dei Parlamenti tenuti in epoca catalano-aragonesa. Durante queste ricerche, il viceconsole dedicò molto tempo ad Alghero, pubblicando ben tre libri sulla "catalanità" della cittadina sarda. Nonostante gli sforzi fatti da Toda, la *Renaixença* algherese a cavallo tra il secolo XIX e XX rimase un movimento letterario, mentre già durante il fascismo, il catalanismo nella cittadina sarda sembrava essersi spento. A partire dagli anni '50, e in un crescendo arrivato fino ai nostri giorni, il fenomeno riprese. Durante la seconda metà degli anni '70, mentre in Spagna avveniva la Transizione democratica e nell'isola sorgevano movimenti independentisti di stampo anticolonialista, ad Alghero si passò dalla passione letteraria all'attivismo politico. Naturalmente, le particolari caratteristiche della città hanno reso possibile una stratificazione di tre distinti discorsi nazionali. Tanto da farne un ottimo esempio di come un luogo, a causa della presenza di un passato culturale tanto sardo, come catalano e, infine, italico, possa divenire un oggetto di disputa identitaria. In effetti, la città ha tre nomi: l'Alguer (catalano), s'Alighera (sardo) e Alghero (italiano). Una situazione che permette di vedere in concreto un fenomeno che, in fondo, ha caratterizzato l'evoluzione storica di tutto l'arcipelago sardo-corso negli ultimi tre secoli.

Marcel A. Farinelli

Llicenciat en Història per la Universitat de Florència (2005) i doctor per l'IUHJVV (2013). Ha publicat un assaig sobre el feixisme a l'Alguer (El feixisme a l'Alguer, 2010) i una monografia sobre la minoria catalanoparlant a Sardenya (Història de l'Alguer, 2014). Les seves línies de recerca versen sobre la construcció de l'estat-nació en les grans illes del Mediterrani occidental, els moviments nacionalistes a Còrsega i Sardenya i la minoria lingüística catalana a Itàlia (l'Alguer). Forma part del Grup de Recerca en Estats, Nacions i Sobirania (GRENS) de la UPF.

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

“Esta investigación analiza el proceso de construcción del Estado ecuatoriano a través del estudio de dos elementos intrínsecos a él: la conformación de la fiscalidad y la dinámica de la administración pública en el período comprendido entre 1830 y 1875.”

NEGOCIAR EL PODER: FISCALIDAD Y ADMINISTRACIÓN PÚBLICA EN EL PROCESO DE CONSTRUCCIÓN DEL ESTADO ECUATORIANO, 1830-1875

Viviana Velasco Herrera

Esta tesis doctoral fue parte del proyecto de investigación *State Building in Latin America*, dirigido por Juan Carlos Garavaglia, y fue el resultado de cinco años de indagación y reflexión sobre el proceso de conformación del Estado en el siglo XIX. El proyecto incluyó el estudio de siete países de América Latina, en el que el caso del Ecuador me correspondió. Su lectura fue realizada en el mes de noviembre de 2013.

El tribunal que la evaluó estuvo compuesto por Federica Morelli, Rossana Barragán y Martín Rodrigo.

Esta investigación analiza el proceso de construcción del Estado ecuatoriano a través del estudio de dos elementos intrínsecos a él: la conformación de la fiscalidad y la dinámica de la administración pública en el período comprendido entre 1830 y 1875. Esta tesis propone un acercamiento a la configuración de relaciones fiscales en el territorio ecuatoriano a través del estudio de las rentas que nutrieron las arcas estatales y a la vez de las formas de inversión de esos recursos, dinámica que posibilitó la conformación del Estado. La tesis toma como premisa la negociación de los poderes y espacios de acción local y regional; para la constitución de la trama estatal nacional se estudian también las formas de organización de la administración de Hacienda pública y del gobierno, así como también el complejo funcionamiento del ejercicio de la justicia como parte fundamental para entender este proceso. Por último, este trabajo analiza las tensiones, conflictos y pactos surgidos en las dinámicas de gobierno de las poblaciones indígenas dentro del proyecto estatal en formación.

Desafíos metodológicos

Uno de los mayores desafíos de la propuesta investigativa del proyecto, en general, y de la tesis doctoral, en particular, estuvo relacionado con el acercamiento teórico y metodológico al concepto de Estado y al proceso de construcción estatal. Para poder pensar el Estado nación en el siglo XIX fue necesario desembarazarse de los preconceptos y discursos que sustentan la constitución misma del Estado y tratar de ver este fenómeno desde su génesis.

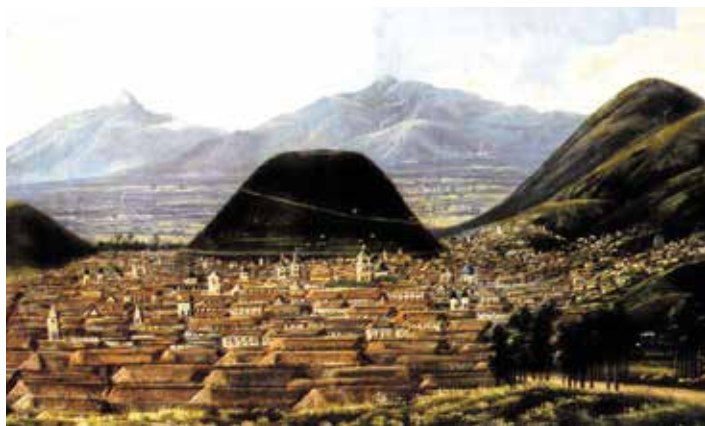
Otro desafío fue la complejidad que supone el estudio de la construcción del Estado nacional y las innumerables posibilidades para plantear interrogantes. De tal forma, al ser este un tema con muchas aristas y matices, nos enfocamos hacia dos variables que ayudarían a definir este proceso: la conformación de relaciones fiscales estatales y la estructuración de organismos de administración del poder público, entendido como el campo de acción de los intereses estatales, no privados. Es necesario aclarar, que al estudiar la génesis de estas estructuras, las fronteras entre lo público y lo privado son muy difíciles de identificar, pues su definición es intrínseca a la construcción de la trama estatal. En ese sentido, la convivencia entre intereses privados y públicos no habría sido contradictoria sino más bien complementaria. Trabajamos entonces con la hipótesis de que este proceso discontinuo y complejo por el que se conformó el Estado ecuatoriano estuvo caracterizado por la negociación de espacios y recursos entre los encargados de los gobiernos, sus grupos de influencia y los otros sectores de la población dentro del territorio en el que se conformó el Estado ecuatoriano en el siglo XIX.

Por ello, aunque el enfoque del trabajo fue nacional —y esta característica generó muchas dificultades—, hicimos un especial esfuerzo por mostrar las relaciones entre los poderes regionales y nacionales y, de manera especial, los conflictos y consensos entre los poderes locales y estatales en construcción puesto que, a través de su estudio, se pudo mirar la influencia de las lógicas familiares, clientelares y corporativas en la constitución del poder estatal.

La historiografía sobre el Ecuador en el siglo XIX ha desarrollado interesantes estudios sobre la historia política y económica de esta época y ha puesto énfasis en los procesos de “independencia”, de los que el “apareamiento” o “fundación” del Estado ecuatoriano sería el resultado. Mediante esta visión, el Estado parece ser planteado como un estatus, como una categoría vacía que se adquiere o se forma sustentada principalmente con la ruptura del sistema colonial y el “surgimiento” de un sistema nuevo. En la mayoría de estos trabajos, se marca desde 1830 —fecha de la redacción de la primera carta constitucional— como fecha fundacional del “Ecuador” y por tanto como momento de génesis y punto de partida de la república. En este contexto, fue fundamental en este análisis entender la formación del Estado como un proceso históricamente determinado y que se produjo en interacción con la sociedad.

Para poder responder las preguntas establecidas para esta investigación se usaron dos tipos de fuentes primarias: documentos oficiales publicados y documentación generada por las distintas administraciones de gobierno y Hacienda y por la Corte Suprema de Justicia.

Primeros resultados y nuevas posibilidades de investigación

Realizar esta tesis doctoral nos permitió matizar las clásicas interpretaciones sobre la constitución de este poder central, destacando la comunicación y el conflicto con los poderes regionales y locales. Se estudió para ello el proceso de conformación de las relaciones fiscales imprescindibles para conseguir los recursos que sustentaron la existencia del Estado como una dinámica de negociación constante entre los miembros del gobierno, las élites económicas regionales y los demás sectores de la población. Esta negociación se dio en un contexto de relaciones desiguales en el que la capacidad de movilización de recursos y fuerzas de guerra y de trabajo de los distintos actores sociales determinó su participación en el proceso de construcción del Estado.

Tal enfoque nos condujo a observar este fenómeno no como un modelo de imposición estatal dado de arriba hacia abajo, sino como una conformación continua, conflictiva y negociada en la constitución del Estado que en muchas ocasiones y en ciertos espacios tuvo que ceder la monopolización o cooptación del ejercicio del poder para sustentar su existencia. Este análisis nos permite ver que el proceso de construcción del Estado ecuatoriano estuvo caracterizado por la constitución de un entramado de relaciones sociales de dominación negociadas entre quienes integraban las estructuras estatales y quienes se encontraban fuera de ellas. En ese sentido, para conseguir el monopolio legítimo de la violencia física y simbólica, la negociación entre los conductores del Estado y quienes debieron relacionarse con esta nueva entidad política se tornó indefectible, vía pacto, u oponiendo resistencia, a través de las disímiles capacidades fiscales o militares.

Este proceso fue necesario para la conformación de, por un lado, servidores del Estado —funcionarios, oficiales y soldados— y, por otro, ciudadanos y contribuyentes, que pertenecerían a un entramado cuyas prácticas y discursos debían superar los intereses locales para posibilitar dinámicas centrípetas de cohesión del espacio y población en un contexto en el que la convivencia con otros procesos de conformación estatal, en este caso el de Nueva Granada y Perú, fue muy importante en la constitución de estas identidades nacionales. Sin embargo, las disputas interregionales por los recursos concomitantes a la escasez de ingresos para sustentar la instalación de nuevos

organismos que hicieran posible la administración de bienes y poblaciones a favor del Estado, generó que se mantuvieran y usaran lógicas coloniales y que las corporaciones locales tuvieran espacio suficiente para gobernar a favor de sus intereses y de sus círculos familiares y clientelares.

En este marco, la existencia de transformaciones regionales paralelas tejidas alrededor de las tres ciudades más importantes del Ecuador: Quito, Guayaquil y Cuenca y de sus *hinterland* fue capital en la conformación del Estado ecuatoriano; este fenómeno se agudizó con la pérdida de la centralidad del papel de la Corona, que provocó procesos autonomistas que no llegaron al consenso de las facciones y que tampoco se vieron aplacados con la integración del territorio de la Antigua Real Audiencia a la gran Colombia. En cada una de las regiones surgieron líderes políticos y económicos, con intereses encontrados, que encabezaron luchas por el control del poder que tuvieron consecuencias en las formas de organización del sistema fiscal y de la Hacienda. Esta organización mantuvo muchas características de la lógica colonial tanto por la ratificación de la contribución personal indígena como por la regulación de ciertos artículos de consumo, como los estancos, por tratarse de ingresos fundamentales para el sustento del Tesoro y también porque mediante su recaudación se consolidaban formas de poder local y de reivindicación de derechos y privilegios que eran muy difíciles de disolver.

Las formas de recaudación estuvieron a cargo de los poderes locales, ya sea por delegación de su administración o por su influencia en la elección de los colectores. El establecimiento de un personal ajeno a los poderes provinciales o cantonales fue una tarea dificultosa por la falta de conocimiento sobre la población y el territorio. La imposición de medidas hacendarias, fiscales o monetarias homogéneas, a todas las regiones del territorio, enfrentó los proyectos del Estado con los intereses locales. Con esto, la dificultad de establecer un grupo de funcionarios desligados de las redes del poder regional dio como resultado que la estructura impositiva colonial siguiera vigente. Sin embargo, el auge y consolidación de la producción y comercialización de productos exportables como el cacao permitieron el desplazamiento del centro económico, desde su antigua ubicación en la sierra, hacia la costa. Este deslizamiento trajo consigo la conformación paralela de grupos comerciales (y familiares) costeros que fueron ganando mayor protagonismo en el proceso de construcción estatal.

En el período de 1830 a 1857 la presión fiscal se extendió de manera más pareja sobre el territorio ecuatoriano. Aunque los ingresos por importaciones fueron los más importantes para el sustento del Estado, la fiscalidad serrana se nutrió a través de la contribución personal de indígenas. La división provincial del territorio, y con ella la instalación de nuevos organismos para la administración de la Hacienda, propició el inicio de cierta interdependencia entre las tesorerías costeñas y las serranas, aunque en esta etapa no fue tan significativa. La escasez de recursos hizo que el Estado se endeudara con varios acreedores: en la costa se establecieron compromisos con comerciantes ligados a la exportación e importación y en la sierra, con propietarios hacendados, a los que se pagó regularmente para mantener esta posibilidad de crédito. Por tanto, los mayores egresos estuvieron

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

“Muchas veces, las vías estatales funcionaron como instancias de resistencia y negociación de las comunidades indígenas frente a los hacendados.”

constituidos por el pago de compromisos de deuda y por la satisfacción de las necesidades militares. La eliminación de la contribución indígena, en 1857, cambió el panorama fiscal del territorio y agudizó el proceso de dependencia de las tesorerías del interior a las exigencias y dinámicas de las provincias costeñas, de manera especial de Guayaquil. Esta medida correspondió a una serie de factores. Uno de ellos fue la intención de los primeros gobiernos liberales, que llegaron al poder en 1845, por incluir a las poblaciones indígenas al proyecto estatal a través de la libre posesión y circulación de las tierras comunitarias. Otros motivos para la extinción del impuesto fueron la dificultad para organizar su recaudación, la incapacidad del Estado para recolectar el concepto de esta contribución dentro de las haciendas y la escasez de circulante monetario.

Sin las entradas de este impuesto, las tesorerías del interior basaron su economía en rentas tradicionales como el aguardiente, el papel sellado, el tabaco y, de manera especial, a través de la ratificación y renegociación de las entradas del diezmo con la Iglesia.

El período comprendido entre 1861 y 1875 estuvo caracterizado por la gestión política, directa o indirecta, de Gabriel García Moreno. Luego de la crisis de legitimidad de 1859, el gobierno provisorio establecido en Quito y encabezado por García Moreno emprendió un proceso de unificación del territorio y de reestablecimiento de las relaciones estatales que se habían puesto en duda. Para ello, se intentó reforzar y centralizar la administración de la Hacienda, sin necesidad de expandir cuantitativamente el Estado. Las entradas aduaneras en materia de importación aumentaron significativamente, por lo que fueron la base para el sustento de las funciones del Estado junto con los productos de la administración directa del diezmo de la producción cacaotera. Si bien este fue un momento de bonanza económica para el Erario, la escasez de moneda de buena ley y el caos por la circulación de moneda de distinta procedencia llevó a que el gobierno estableciera contratos con entidades financieras costeñas para sobrellevar este problema a través de la emisión de billetes de circulación forzosa. Estas primeras relaciones de dependencia que brindaron al gobierno liquidez para satisfacer sus gastos, se intensificaron cuando desde 1860 el gobierno aprobó la formación de entidades bancarias. Desde ese momento, el sistema de endeudamiento por el cual el Estado pedía prestado a varias personas particulares se transformó a uno, donde los principales acreedores pasaron a ser los bancos, de manera especial el Banco del Ecuador.

La construcción del Estado ecuatoriano compartió con algunos estados andinos y centroamericanos la problemática de la inclusión de las poblaciones indígenas dentro del proyecto político. Las relaciones que establecieron los gobiernos con estas poblaciones estuvieron marcadas por conflictos y negociaciones. Estas relaciones presentaban una amplia gama de matices que dependían, en gran medida, de los procesos regionales y de las dinámicas internas de cada comunidad, por lo que cualquier generalización implicaría reducir o sesgar la visión del problema. Sin embargo, podemos establecer ciertas líneas generales: la principal relación que establecieron los pueblos indígenas con el Estado fue como contribuyentes. Una vez eliminada la contribución indígena la problemática por el control de tierras y poblaciones se volvió más compleja.

Los gobiernos, atendiendo intereses tanto de liberales como de latifundistas, generaron una legislación que aunque debía “liberar” al indígena del pago del tributo, trastocó formas de organización internas a la comunidad que llevaron a la incorporación pasiva del indígena dentro del sistema estatal. Es necesario recalcar la importante agencia que tuvieron las autoridades y comunidades indígenas en este proceso desigual de negociación por sus espacios y poderes. Si bien la participación política de las poblaciones indígenas estuvo escondida por las narrativas de la dominación en este período, es necesario recordar que la hacienda, como sistema económico, fue un factor importantísimo en las formas de control de las poblaciones y tenencia de la tierra y que, muchas veces, las vías estatales funcionaron como instancias de resistencia y negociación de las comunidades indígenas frente a los hacendados.

Después de terminar esta tesis doctoral han surgido nuevos interrogantes y posibilidades de investigación. Por ejemplo, creemos que un análisis más puntual sobre estas dinámicas en escalas más pequeñas nos dejaría ver las lógicas cotidianas de construcción de la trama estatal. Es sumamente necesario, para la historiografía ecuatoriana, conocer a la sociedad local para poder entender cómo funcionaron las relaciones sociales cotidianas, de parentesco, de amistad, etc., en la conformación del Estado. En cuanto a la fiscalidad, sería altamente recomendable hacer estudios monográficos y a menor escala sobre cada una de las rentas del Estado, para poder descubrir lógicas de negociación internas y particulares a cada región y localidad. Las fuentes disponibles para esta tarea, aunque amplias y dispersas, son muy ricas para poder reconstruir una historia social de este fenómeno capital del siglo XIX.

Viviana Velasco Herrera

Doctora en Historia por el IUHJV en el 2013. Las principales líneas de investigación son: construcción del Estado en el Ecuador; relaciones sociales en la recaudación y en otras relaciones con la Hacienda pública; historia de las prácticas jurídicas en el siglo XIX. Publicación más reciente: “Entre el poder local y el Estado: las Juntas de Hacienda en el Ecuador del siglo XIX”, *Revista de Historia*, 69. 2014. vivivelascos@gmail.com/vavelasco@puce.edu.ec

ELS NINOTAIRES DE LES REVISTES SATÍRIQUES DURANT LA SEGONA REPÚBLICA ESPAÑOLA

Josep Contreras

El treball artístic dels dibuixants satírics, també coneguts com ninotaires, ha estat tradicionalment menyspreat i, per extensió, poc estudiat tant a Espanya com a Catalunya. Aquest fet, però, contrasta amb la tradició satírica espanyola que existeix d'ençà el segle XIX, així com amb la qualitat artística dels mateixos dibuixos. Encara més, l'acció de traslladar les idees a imatges facilita una major rapidesa comunicativa que permet arribar *a priori* a qualsevol mena de públic, espe-

cialment a la població que no sap llegir ni escriure. Les revistes satíriques, a més, van aconseguir tiratges força elevats, un altre element que posa en evidència l'interès que despertaven entre la població lectora.

La renovació de les revistes satíriques

Durant la Segona República espanyola (1931-1936) van aparèixer noves publicacions satíriques, algunes tan destacades com *El Be Negre* (1931-1936) i *Gracia y Justicia* (1931-1936), que van sobresortir per la seva originalitat a l'hora de reflectir l'actualitat política durant aquest període. A més, cap d'aquestes dues revistes va estar vinculada a un partit polític concret, fet que els va facilitar una major llibertat d'opinió, encara que no van poder escapar de la censura en diverses ocasions. Malgrat no tenir una adscripció política concreta, però, els col·laboradors d'*El Be Negre* simpatitzaven amb les tesis centristes del partit minoritari Acció Catalana, tot i que això no va impedir que el setmanari fos molt crític amb aquesta organització política. Per la seva banda, *Gracia y Justicia* tampoc no tenia una afiliació política concreta, però es movia en els cercles monàrquics, reaccionaris i catòlics de l'extrema dreta madrilenya. Una altra revista satírica singular, la catalana *DIC* (1931-1935), va donar suport obertament a les tesis polítiques de la Lliga Regionalista i d'Unió Democràtica de Catalunya. *El Be Negre*, una de les revistes satíriques catalanes més mordaces i irreverents del segle passat, es va guanyar aviat la complicitat d'un públic lector que, atrapat tant per la força de les seves imatges com pels seus textos, quedava sorprès, número rere número, pel punt de vista poc convencional que la revista ofería sobre els esdeveniments polítics més diversos, en especial dels catalans. La publicació setmanal, dirigida pel periodista manresà Josep Maria Planes, va comptar amb alguns dels millors dibuixants de l'època, com eren Valentí Castanys, Francesc Fontanals *Soka* o l'encara ben jove Avel·lí Artís-Gener *Tísner*. Ningú no s'escapà de les irreverents crítiques de la revista, que traspuava pels quatre costats un accentuat nacionalisme català, un antimilitarisme i un anticlericalisme que no eren incompatibles, però, amb el manteniment d'una posició ideològica de centre-esquerra. En contrast, publicacions republicanes tan longeves com *La Campana de Gràcia* (1870-1934) o

L'Esquella de la Torratxa (1872-1939) havien perdut la força editorial de la qual havien gaudit abans de l'etapa republicana, en bona mesura perquè no van saber adaptar-se als nous temps de cara a un públic lector que esperava un acudit més enginyós, que fos capaç d'anar més enllà de la immediatesa informativa.

La revista madrilenya *Gracia y Justicia* va néixer com una publicació satírica en defensa dels valors monàrquics, militars, catòlics i un anticatalanisme virulent i obsessiu. La revista, en el fons, va intentar integrar els diversos, però minoritaris (almenys pel que fa a partit polític) sectors nacionalistes espanyols més radicals o directament feixistes. En el fons, la revista pot ser considerada com una alternativa periodística de propaganda ideològica que no va trobar la manera d'articular-se com a organització política. El seu director, el periodista d'origen canari Manuel Delgado Barreto, va ser partidari de centrar els atacs de la sàtira en el conjunt de les esquerres espanyoles i, especialment, en la figura de Manuel Azaña, president del Govern (1931-1933), i president de la República (1936), personalitat que va esdevenir una veritable obsessió per a la publicació madrilenya. L'èxit de la revista, però, pel qual encara avui en dia és recordada, es trobava en la indiscutible qualitat artística dels seus ninotaires, entre els quals va tenir una rellevància especial Ricardo García *K-Hito* y Antonio Orbeagozo.

Altres publicacions satíriques de l'etapa republicana van destacar no pel seu nombre de lectors, sinó precisament per la seva singularitat. És el cas de *DIC*, que va defensar alhora valors republicans, catòlics i un fort nacionalisme català, tret no gaire freqüent en el context de l'època. Amb una direcció i uns dibuixants que sempre es van mantenir en l'anonimat (tot i que s'hi poden veure les *mans* dels il·lustres i veterans dibuixants Gaietà Cornet i Joan Junceda), *DIC* va ser fundada per contraatacar l'èxit electoral d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), partit que s'havia format només un mes abans de la convocatòria municipal d'abril de 1931, però que havia aconseguit un èxit polític aclaparador en aquestes eleccions. El suport

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

“Les publicacions satíriques, malgrat la seva intencionalitat humorística, van contribuir a la confrontació ideològica d'una manera significativa. En qualsevol cas, l'esclat de la Guerra Civil el juliol de 1936 va suposar la fi d'aquesta 'dialèctica discursiva gràfica'.”

ideològic de la revista va bascular entre el suport a la Lliga Regionalista (després Lliga Catalana) i Unió Democràtica de Catalunya (partit fundat el novembre de 1931), tots dos partits d'ordre amb un perfil catòlic, en especial el segon. Tot i que al llarg dels seus primers mesos la revista va mostrar una oberta simpatia per la figura carismàtica del líder d'ERC, Francesc Macià, amb el pas del temps va adoptar una actitud molt crítica amb la gestió política d'aquest partit, a mesura que es consolidava el seu poder. De fet, si aquesta publicació va sobresortir va ser per la seva repetida crítica a ERC i la seva acció en el poder, acusant els seus membres de ser polítics sense experiència prèvia, immadurs, aliats amb els sectors més radicals de l'esquerra (és a dir, els anarcosindicalistes) o directament simpatitzants dels feixismes italià i alemany. En relació amb aquest punt, *El Be Negre* també va acusar els sectors més nacionalistes d'ERC que es trobaven al voltant de les Joventuts d'Esquerra Republicana-Estat Català (JEREC), liderades per Josep Dencàs, d'impulsar un nacionalisme radical i violent. De fet, les repetides crítiques per part del setmanari que dirigia Planes (que, d'altra banda, també s'estenien al món de l'anarcosindicalisme), van provocar la reacció dels mateixos escamots, que, dirigits per Miquel Badia, van assaltar la redacció de la revista el novembre de 1933.

El conflicte entre laïcisme i catolicisme

Donat el pes que l'Església havia tingut tradicionalment en la societat espanyola, una qüestió cabdal a la qual el nou règim republicà va haver de fer front va ser el de les problemàtiques relacions entre l'Estat i l'Església. L'anomenada “crema de convents”, l'esclat anticlerical que es va produir a diverses ciutats només un mes després de la proclamació de la República, i darrere de la qual es trobaven grups radicals d'esquerres, va accentuar encara més el debat entorn aquest tema. Aquests esdeveniments, alhora, van posar en alerta els sectors catòlics, que tenien por d'una possible deriva anticlerical del nou règim. La discussió dels articles constitucionals referents a la qüestió religiosa va tornar a posar aquest enfrontament damunt la taula, que finalment es va clarificar amb la dimissió del president del Govern provisional, Niceto Alcalá-Zamora, l'octubre de 1931 (tot i

que dos mesos després esdevindria president de la República) i, en contrast, l'ascens d'Azaña, que havia esdevingut el centre d'atenció dels parlamentaris després de fer un discurs molt crític amb la institució eclesiàstica, en afirmar rotundament que la societat espanyola havia deixat de seguir els postulats catòlics. Les revistes satíriques d'esquerres no dubtaven a presentar Azaña com el “cirurgià” que havia de resoldre el problema religiós.

Azaña ja s'havia revelat anteriorment com a ministre de la Guerra (avui conegut com de Defensa), tot i que la influència del seu partit, Acció Republicana (Izquierda Republicana a partir de 1934, després de la fusió amb altres partits republicans), va ser modesta.

En qualsevol cas, l'aprovació de la Constitució el 9 de desembre de 1931, que en matèria religiosa va establir la separació entre Estat i Església; la prohibició de l'exercici educatiu, comercial i industrial de les associacions religioses, així com les posteriors mesures de dissolució i expulsió dels jesuïtes i l'aprovació de la llei del divorci (totes elles de 1932), van suscitar l'oposició política d'importants sectors catòlics, que van posar en marxa una campanya per derogar el nou text constitucional.

En relació amb aquest debat religiós, les revistes satíriques es van mostrar recurrents reflectint punts de vista ben diversos. Així, mentre *El Be Negre* no es cansava de fer bromes disparatades sobre la fi de l'intervencionisme polític i la influència econòmica de l'Església, *DIC* i *Gracia y Justicia*, en contrast, van esdevenir fermes defensors del catolicisme, en especial en relació amb l'educació, ja que el nou laïcisme establert per la Constitució republicana va posar fi a l'hegemonia que en aquest camp havien mantingut les institucions eclesiàstiques. Aquest posicionament catòlic per part d'aquestes dues revistes també va estar acompanyat per una insistència contínua en la suposada influència de la maçoneria en l'acció legislativa estatal que van desplegar les esquerres.

L'autonomia catalana

Ara bé, si va existir una qüestió política que va planejar durant tota l'etapa republicana per damunt de les pàgines de les revistes satíriques, aquesta va ser la demanda de l'autonomia catalana, plasmada en l'Estatut d'autonomia de 1932. El procés estatutari va ser una carrera d'obstacles, des del projecte inicial de l'Estatut de Núria, aprovat unànimement pel conjunt dels catalans l'agost de 1931, fins a la seva tramitació parlamentària, on va trobar l'oposició no només dels grups dretans, sinó també de destacats sectors d'esquerres, encapçalats pel Partit Socialista, i d'intel·lectuals tan destacats com Miguel de Unamuno i José Ortega y Gasset. En contrast, la figura d'Azaña, president del Govern (entre octubre de 1931 i setembre de 1933), es va consolidar com “l'amic de Catalunya”, en especial arran de les seves intervencions parlamentàries, on es va mostrar sensible a les reivindicacions catalanistes.

Si per a la immensa majoria de publicacions catalanes, la consecució d'un règim autònom era sinònim de República, per a publicacions dretanes (com *ABC* o *El Imparcial*) o d'extrema dreta (com *Gracia y Justicia*), es tractava d'una oposició antiestatutària que no admetia cap mena de debat. En aquesta línia, van impulsar una campanya contra l'Estatut al carrer i als mitjans de comunicació.

DIC va ser una publicació profundament nacionalista i, des del primer moment, va dur a terme una campanya de publicitat i de mobilització social amb l'objectiu d'aconseguir la implantació d'un règim autònom. La revista es va mostrar molt disconforme amb la retallada de competències que l'Estatut de 1932 va suposar respecte a l'Estatut de Núria i sempre va acusar ERC de voler ostentar el monopoli de la qüestió estatutària. Alhora, va aprofitar per remarcar les divisions internes que patia el partit de Macià, en especial del sector al voltant del diari *L'Opinió*, que encapçalava Joan Lluhí i Vallescà i que era partidari de la delegació completa de les funcions executives del president de la Generalitat. Els "opinionistes", que alhora s'oposaven frontalment al sector més nacionalista d'ERC, que representaven les JEREC, van ser expulsats finalment el setembre de 1933 i van crear una nova organització política, el Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra, que mai no va passar de ser un partit minoritari. *DIC* també es va mostrar molt crític amb Lluís Companys, una vegada que el nou líder d'ERC va agafar el relleu de Macià, acusant-lo de "pseudocatalanista", donat els vincles que, des de la seva joventut, mantenia amb el sindicalisme obrerista i anarquista.

Després dels "fets d'octubre" de 1934, que van significar la suspensió de l'autonomia catalana fins al febrer de 1936, *DIC* (amb la Lliga Catalana a l'ombra de la revista) va criticar durament la tasca dels polítics d'esquerres, sota l'acusació de no haver sabut gestionar de manera responsable l'autonomia catalana.

El pes del militarisme

La tasca d'Azaña al capdavant del Ministeri de la Guerra dins el Govern provisional d'abril de 1931 va representar la revelació d'un polític clau dins l'etapa republicana. El conjunt de reformes militars que va impulsar va intentar resoldre la problemàtica del paper i l'organització de les forces militars a Espanya, donades les repetides intervencions polítiques que, tradicionalment, havia protagonitzat l'Exèrcit. Entre aquest conjunt de mesures va destacar l'anomenada "lleï de retirs", que possibilitava als generals i als oficials passar a la reserva si així ho sol·licitaven, tot conservant-los la graduació i el sou íntegre.

Les revistes satíriques d'esquerres van aplaudir vivament les reformes militars, en bona mesura perquè l'antimilitarisme havia estat, juntament amb l'anticlericalisme, un element central en les tesis ideològiques d'aquestes. Per contra, les publicacions dretanes, com *Gracia y Justicia*, van endegar una campanya molt crítica amb el mateix Azaña, qui va ser titllat de "frívol", "antiespanyol" i "dictador".

De fet, les reformes azañistes no van impedir que els sectors més conservadors de l'Exèrcit, oposats alhora a qualsevol mena d'autonomia catalana, conspirassin de manera repetida contra el règim. El primer complot, organitzat per generals monàrquics que s'oposaven precisament a la "lleï de retirs", va ser desarticulat el setembre de 1931. En endavant, es van succeir les accions conspiratòries, fins que l'agost de 1932 el cop militar, encapçalat pel general Sanjurjo, va fracassar rotundament. L'acció militar de Sanjurjo va accelerar, en bona mesura, l'aprovació de l'Estatut; però, per contra, no va tallar nous plans per a futures sublevacions, que acabaren desembocant en la darrera intervenció militar el juliol de 1936.

Conclusions

El contrast entre les diverses imatges que les revistes satíriques van donar dels esdeveniments que van tenir lloc entre 1931 i 1936 permeten configurar un joc de confrontació interpretativa diferent del que tradicionalment s'ha ofert. En aquest sentit, es pot afirmar que les publicacions satíriques, malgrat la seva intencionalitat humorística, van contribuir a la confrontació ideològica d'una manera significativa. En qualsevol cas, l'esclat de la Guerra Civil el juliol de 1936 va suposar la fi d'aquesta "dialèctica discursiva gràfica" (almenys en el cas d'*El Be Negre*, *DIC* i *Gracia y Justicia*) i l'inici de la "dialèctica física", que es va perllongar, com a mínim, fins a l'abril de 1939. Ara bé, el discurs ideològic de revistes com *DIC* i sobretot *Gracia y Justicia* es va imposar amb la dictadura de Franco. En el cas de la revista catalana, certament els postulats catalanistes van fracassar, però no així el fort catolicisme que va desplegar durant l'etapa republicana. En el cas de la revista madrilenya que, com en el cas d'*El Be Negre*, es va saldar durant la guerra amb l'assassinat del seu director, la imposició de postulats militars a tots els nivells, així com la definició catòlica del nou règim, va representar un evident triomf de les seves idees autoritàries i conservadores.

Josep Contreras

Llicenciat en Història per la UAB i doctor en Història per la UPF (2012) amb la tesi "El somriure de la política. Ninotaires al voltant de la Segona República". És autor del llibre *Azaña y Cataluña. Historia de un desencuentro* (Barcelona: Edhasa, 2008), amb pròleg d'Enric Ucelay-Da Cal. Actualment, ha centrat el seu interès en l'estudi del dibuix satíric al llarg del segle xx. jcontrerasrz@gmail.com.

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

“Com posar la història al servei d'una causa que ho mereix? És aquí quan apareix la fam com a tema en el qual convergeixen qüestions socials de fons com la desigualtat, l'explotació i la pobresa.”

Josep Maria Salrach

Josep Maria Salrach (Llinars del Vallès, 1945) és doctor per la Universitat de Barcelona (1974), catedràtic d'Història Medieval de la Universitat Pompeu Fabra, on treballa des de 1993, i membre de l'Institut d'Estudis Catalans. Ha impartit docència a Itàlia i a França. Sens dubte, és un dels més grans especialistes en història medieval catalana. Impossible recollir aquí tota la seva obra, que va des d'*El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII i IX)* (Barcelona: Edicions 62, 1978) fins a les recents *La fam al món. Passat i present* (Vic: Eumo, 2009; trad. cast. València: PUV, 2012) i *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil* (Vic: Eumo, 2013). I tot això sense oblidar que és un dels professors més valorats pels alumnes.

Moltes persones consideren que la història medieval és avorrida per falta de documentació. La imaginem com l'època dels “segles obscurs”. Per què s'ha dedicat a l'estudi de la història medieval?

Cal fer un aclariment previ: la història medieval no està mancada de documentació, ben al contrari. I Catalunya és un cas paradigmàtic de país amb arxius pletòrics de documentació medieval.

Jo sempre he pensat la professió, d'historiador en el meu cas, com un instrument potencialment útil per servir a la societat. És amb aquesta voluntat de servir que em vaig especialitzar en la història dels orígens de Catalunya (a l'alta edat mitjana). Estic parlant, en la meua trajectòria personal, dels anys finals del franquisme i de principis de la transició a la democràcia. Llavors pensava que hi havia una demanda social, una pregunta, sobre les raons del nostre ésser col·lectiu: el misteri d'una nació sense estat que, malgrat obstacles, entrebancs i fins i tot persecucions, ha conservat la llengua, la cultura i la voluntat d'existir. Em semblava que quan hi havia tanta gent que arriscava la presó per aquesta causa (aquells anys em va tocar anar algunes vegades a examinar estudiants a la presó on complien condemna o esperaven judici), què menys podia fer jo que dedicar esforços a explicar històricament i, doncs, raonadament la nostra existència com a poble. Penso en preguntes que la gent es fa com la de saber des de quan som catalans, des de quan es pot parlar de Catalunya o si hem estat alguna vegada independents. Preguntes que inevitablement ens porten a l'edat mitjana. Tot això explica, en el

meu cas, els llargs anys dedicats a escriure i a editar síntesis d'història medieval de Catalunya i dels Països Catalans, i els cursos impartits sobre aquesta matèria a la Universitat de Barcelona, primer, i a la Universitat Pompeu Fabra, després.

Què pensa de la historiografia medieval catalana? Estem molt endarrerits? Què queda per fer?

Crec sincerament que els medievalistes de la meua generació hem treballat molt, i em sembla que podem estar raonablement satisfets dels resultats, en el sentit que, juntament amb els arqueòlegs i els historiadors de l'antiguitat, els modernistes i els contemporaneistes, hem contribuït, crec, a situar la historiografia catalana en el lloc que li correspon en el marc europeu. Per fer-ho, hem tingut bons mestres, si més no pels llibres (Ramon d'Abadal, Jaume Vicens, Santiago Sobrequés), i espero

que hàgim estat també bons mestres per a la generació dels que avui prenen el relleu.

Raonablement satisfets, dic, perquè s'ha avançat en molts fronts: per exemple, en la història del poder polític, especialment en tot el que concerneix al sistema financer que el sosté. L'estudi de la fiscalitat és possiblement el front en el qual s'ha treballat més i més bé. Un altre front en el qual s'ha avançat molt és també en el de la història de la pagesia i el món rural, en general, en el qual es pot donar per superada la fase de la història merament jurídic-institucional, i ben consolidada l'entrada en una història més total, social, econòmica, mental, legal i del costum. Uns altres camps de treball en els quals s'han assolit progressos ben notables són els dels estudis de la família, el sexe i la dona. Catalunya compta amb un grup d'historiadores feministes, moltes medie-

valistes, que fan un treball excel·lent i que tenen contactes i col·laboren amb especialistes i centres de recerca capdavanters en el món occidental. La història de l'alimentació i les crisis de subsistència és així mateix un camp en el qual s'obtenen bones collites, sobretot els darrers anys. I això sense oblidar l'arqueologia medieval, una disciplina ja del tot emancipada de la història de l'art, que ha conegut un creixement i un desenvolupament extraordinaris els darrers anys. Podríem parlar també dels avenços en la història del comerç i la navegació, que, com altres fronts historiogràfics, es basen en l'enorme riquesa dels arxius catalans.

Per mesurar el nivell de la recerca en història medieval a Catalunya n'hi hauria prou a considerar les tesis doctorals que des de fa alguns anys es llegeixen a les universitats catalanes, i adonar-se que no tenen res a envejar a les que es defensen a les millors universitats d'Europa i dels EUA. De cara al proper futur és possible que s'avanci en un millor coneixement de la societat, els grups socials i les famílies a través de l'estudi de les fonts judicials, dels manuals de protocols, que són una font riquíssima i inexhaurible, i dels arxius familiars, sobretot de la noblesa, que s'obren als investigadors. L'optimisme que expressem, però, es tradueix en pessimisme quan constatem que la crisi econòmica que ens afecta fa minvar seriosament els recursos disponibles per a la recerca (beques, ajuts, etc.).

En els darrers anys vostè ha obert una nova línia de recerca que versa sobre la fam al món. A què és degut aquest canvi?

No és cap misteri. La idea és la mateixa que expressava abans: posar la història al servei de la societat. De la mateixa manera que a finals del franquisme i al principi de la transició em semblava que podia servir al meu poble ajudant (com altres historiadors, sens dubte) a explicar els fonaments històrics de la nostra identitat, quan ja va ser possible als catalans de totes les tendències expressar-se políticament, em va semblar que, en part, havia acomplert una etapa en la meua recerca i reflexió personal (sempre entre la història i la política) i que, sense deixar de treballar poc o molt en la història medieval catalana, podia obrir-me a nous horitzons. El tema social, la desigualtat, l'explotació i la pobresa, sempre m'havien preocupat com

a ciudadà, i volia que tinguessin una major presència en les meves anàlisis històriques. Aquí, sens dubte, la influència dels mestres francesos (Pierre Bonnassie, Guy Bois, Pierre Vilar) hi va tenir a veure. Com podia satisfer aquell vell desig de posar la història al servei de la societat i, doncs, d'una causa que ho mereixés?

És aquí quan apareix la fam com a tema en el qual convergeixen qüestions socials de fons com la desigualtat, l'explotació i la pobresa. Crec que m'hi vaig començar a acostar el curs 1987-88, que vaig passar com a any sabàtic a París; però la concreció va trigar a arribar. El pretext per donar-li forma va arribar cap al 2000-2001, amb la preparació del treball de recerca que havia de presentar per a la càtedra d'Història Medieval a la UPF (2003). Em refereixo a un estudi (inèdit) sobre la fam a Europa i al món mediterrani a l'antiguitat tardana i a l'edat mitjana. A partir d'aquí ja vaig fer cursos de doctorat sobre aquest tema, amb alumnes de diferents especialitats que em van fer plantejar noves qüestions. Llavors se'm va presentar l'oportunitat de fer una assignatura transversal sobre la fam, oberta a tots els estudiants de la UPF (estudiants de medicina, biologia, dret, economia, humanitats, relacions laborals, etc.).

Lògicament, jo dominava més la part tar-do-antiga i medieval euromediterrània; però els estudiants volien la comparació amb el món modern i contemporani, i no es conformaven amb una visió europea, cosa que em va forçar, amb certa complaença, confesso, a allargar el marc temporal i ampliar el geo-

gràfic de la recerca. Així, l'assignatura es va anar autotransformant per desig dels estudiants, i també meu personal: el repte d'entrar en terreny desconegut era engrescador. És d'aquesta manera que va sorgir el llibre *La fam al món. Passat i present*, del qual hi ha l'edició catalana originària (Vic: Eumo, 2009) i una edició castellana (València: PUV, 2012). Penso que la gènesi del llibre és una història bonica, que em permet afirmar que jo no entenc l'ensenyament sense l'autoaprenentatge. El lema seria aprendre ensenyant.

Per què és important el tema de la fam? Realment hi ha una via de solució? Què pot aportar-hi l'historiador?

Per les dimensions planetàries del problema de la fam avui i ahir gosaria dir que no és que la fam sigui un tema important: és que és el tema important, el més important, el repte més greu a què la humanitat s'ha enfrontat i s'enfronta. Amb això ja està dit tot, o quasi tot. Té solució el problema de la fam? I tant! El fet que la humanitat no hagi eradicat encara aquesta lacra no vol dir que no ho pugui fer. De fet, els humans produïm aliment suficient per satisfer les necessitats bàsiques de tots. El problema de la fam avui no és un problema tècnic, merament econòmic, sinó polític, de distribució de la riquesa, i, doncs, de voluntat política. Resulta que l'aliment és disponible però no accessible per a tothom simplement perquè, en el sistema social que ens hem donat, basat en les desigualtats de fortuna, no tothom té feina, ingressos, terra, salari, etc., i, doncs, els mitjans per poder obtenir l'aliment. La fam, doncs, és l'altra cara, la més terrible de la pobresa.

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"Al professor que ensenya a estudiants de doctorat o de màster li diria que ha d'estar en actitud receptiva, disposat fins i tot a aprendre dels seus estudiants."

A vegades es diu que la millor garantia de lluita contra la fam és la democràcia, però la recepta és massa simple. De quina democràcia parlem? La que permet xifres d'atur escandaloses, desigualtats insuportables, pobresa estructural i nens que passen gana? Per a mi això no és democràcia! Què pot aportar-hi l'historiador? Seria pretencions per part meua pretendre proposar solucions a un problema que ha preocupat i anguixat milions de persones al llarg de la història, una desgràcia contra la qual avui lluita un exèrcit de gent honesta i ben preparada arreu del planeta. Admetent que l'historiador no té solucions màgiques, li resta això no obstant una feina molt important de divulgació, conscienciació i posada en coneixement del problema, de denúncia de la situació. La perspectiva històrica ha de servir per veure que les generacions passades no s'han resignat a acceptar la fam com inexorable i, amb pitjors eines que nosaltres, han lluitat per sobreviure. Els seus esforços i els resultats assolits, per migrats que siguin, ens han de servir d'exemple. L'anàlisi social i històrica i de les fams ha de servir també per adonar-nos que les causes no són mai del tot

naturals o que no ho són exclusivament, sinó que sempre hi ha responsabilitat humana, en la desgràcia, una responsabilitat que quan el problema és de dimensions universals no pot ser més que sistèmica.

Molts creuen que les dificultats que abans hi havia per tirar endavant una carrera universitària feien que els alumnes de llavors fossin més responsables que els d'ara. Creu que això és cert? Què ha canviat a la universitat?

Sens dubte, la universitat ha canviat molt. Combinar estudis i treball era i és molt difícil, sobretot si la carrera s'ha de fer en un temps limitat. L'ensenyament universitari no presencial (universitat oberta o a distància) ofereix ara una certa solució, que abans no existia; però el contacte entre professor i alumne és important. L'ensenyament universitari en horaris de tarda i nit ajuda en aquests casos, encara que la millor solució per als bons estudiants amb dificultats econòmiques són les beques. El fet que no arribin a tots els que les mereixen i necessiten ens fa córrer el perill de tornar a una universitat en certa manera elitista. Sens dubte, aquesta és la gran diferència entre la universitat d'avui i la d'ahir: el nombre i el perfil social dels estudiants. Quan jo vaig estudiar hi havia molts menys estudiants i això feia que la universitat fos més elitista. Els meus companys eren majoritàriament fills de la burgesia catalana, amb una presència forta de nois i noies procedents de famílies de classe mitjana.

Ara, la universitat és més oberta i això és positiu; però l'augment de preu de les matrícules em sembla que està marcant un camí futur de restricció. I és que aquí hi ha reptes que no són fàcils d'afrontar: el cost dels estudis, les sortides professionals i l'especialització. La gran demanda de places d'estudiants a les universitats ha portat a multiplicar l'oferta i a oferir unes formacions (els graus) molt generalistes i amb poques sortides, reservant un tercer nivell, el dels màsters, per a l'especialització, que per definició és un nivell al qual només haurien de poder arribar una part limitada d'estudiants universitaris. El problema és que el filtre d'ac-

cés és més econòmic (el cost de les matrícules) que no per mèrits propis (els resultats dels estudis). Tot això no existia a la meua època: no hi havia màsters ni autèntics cursos de doctorat.

Molts dels seus alumnes guarden un gran record de les seves classes. Vist amb la perspectiva dels anys, quins consells donaria als joves (i no tan joves) professors que volen millorar la qualitat de la seva docència?

El primer consell és la voluntat continuada d'aprendre fins a fer de l'ensenyament mateix un mètode constant d'aprenentatge. El segon consell, sobretot al professor que ensenya a estudiants de doctorat o de màster, és que no necessita demostrar que en sap més que els seus estudiants; ja se suposa. En canvi, sí que ha d'estar en actitud receptiva, disposat fins i tot a aprendre dels seus estudiants, perquè ja se sap, i els estudiants no ho ignoren: no es pot llegir tot el que s'ha escrit i s'escrui. I això és més evident quan la matèria que ensenya és de més llarg abast, geogràfic i temporal.

El tercer consell, que deriva de l'anterior, és que la classe o el seminari ha de ser interactiu, participatiu i obert a la crítica intel·ligent, no estrident, i de doble direcció (entre professor i estudiant). Ara bé, si el professor vol que la classe sigui participativa, i aquest és el quart consell, ha de ser receptiu a les observacions crítiques que els estudiants puguin formular a les seves paraules o escrits, receptiu en el sentit d'entrar positivament en el debat d'idees i intercanvi d'informacions. El professor té més experiència i coneixements que els seus estudiants, i ells ho saben; per això, i aquest és el cinquè consell, no ha d'amagar que en aquest nivell alt de l'ensenyament, si el curs funciona bé, hi ha intercanvi enriquidor: una dosi més alta o més baixa d'aprenentatge mutu. És clar, això no es pot generalitzar a totes les situacions. A un professor que comença, li diria que ha de tenir la porta del seu despatx oberta sempre als seus estudiants; ha de fer que a les classes els estudiants participin, i facin preguntes, i ha de tenir un esperit constant de superació. En resum, el que ha de motivar a un professor és l'afany de millorar per servir.

Consell editorial: Joaquim Albareda i Eduard Martí.

Col·laboradors: Salomé Alamillo, Cinta Campos, Manuel Castellanos, Josep Contreras, Marcel A. Farinelli, Marició Janué, Mariona Lloret, Miquel Molist, Jordi Morell, Imma Muxella, Sergi Rosés, Núria Sallés, Viviana Velasco.